

2022

Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής
Τμήμα Δημόσιας και Κοινωνικής Υγείας
Ειδική Μονάδα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης,
Αγωγής και Επικοινωνίας

["Art out of Trash" Τέχνη από Σκουπίδια.

(Προωθούμε Περιβαλλοντική Αφύπνιση και Ευαισθητοποίηση – Κάνουμε Οικοθεραπεία μέσα από την Περιβαλλοντική Τέχνη).

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΟΥ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ (PROJECT TRASH ART ΚΑΙ ΤΟΥ SKYROS PROJECT)

Κωνσταντίνα Σκαναβή

Καθηγήτρια Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, Αγωγής και Επικοινωνίας,

Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής

Ιωάννης Θεοδούλου, Δάσκαλος ΠΕ(70)/ Ηθοποιός MPhil, MEd, MSc

**Υποψήφιος Διδάκτωρ Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Αγωγής &
Επικοινωνίας**

Τμήμα Δημόσιας και Κοινωνικής Υγείας, Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής.

Περιεχόμενα

1. Εκπαιδευτική Πρόταση.....σελ.3	
1.1 Δομή του προγράμματος.....σελ.8	
1.2. Κόριος Σκοπός και Στόχοι.....σελ.9	
1.3. Διάρκεια του προγράμματος σελ.11	
1.4. Περιγραφή εργαστηρίων - Πορεία προγράμματος.....σελ.12	
1.5.Αξιολόγηση.....σελ.14	
2. Περίληψη.....σελ.15	
3. Εισαγωγή.....σελ.16	
4. Περιβαλλοντική Εκπαίδευση μέσω της Τέχνης.....σελ.16	
5. Trash Art (Σκουπιδοτέχνη).....σελ.18	
6. Περιβαλλοντική και Οικολογική Τέχνη.....σελ.18	
7. Οικοθεραπεία.....σελ.23	
8. Πειβαλλοντική Ευαισθητοποίηση.....σελ.25	
9. Θεραπευτική Τέχνη.....σελ.27	
10. Skyros Project.....σελ.28	
11. Μελέτη Περίπτωσης: Το Καλλιτεχνικό Εργαστήρι «Ψηφιδωτών»...σελ.29	
12. Συμπεράσματα.....σελ.36	
13. Βιβλιογραφία.....σελ.37	
14. Παράρτημα.....σελ.43	

1. Εκπαιδευτική Πρόταση

Το συγκεκριμένο Project εφαρμόζεται από το 2019- 2022 σε συνεργασία με το Skyros Project από το Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής και την Ειδική Ακαδημαϊκή Μονάδα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Αγωγής και Επικοινωνίας. Η Καθηγήτρια Κωνσταντίνα Σκαναβή και μέλος της συγγραφικής ομάδας του βιβλίου Μελέτης Περιβάλλοντος της Β΄ Δημοτικού, γνωρίζοντας αυτές τις ηλικίες συνέβαλε στην καθοδήγηση του εκπαιδευτικού, Θεοδούλου Ιωάννη και στην υλοποίηση της εφαρμογής του. Το Trash Art Project, τρέχει σε σχολεία ιδιωτικά και δημόσια, στη Θερινή Ακαδημία Περιβαλλοντικών Εκπαιδευτών του Skyros Project στο Λιμάνι της

Λιναριάς καθώς σε συνέδρια και Περιβαλλοντικά Προγράμματα. Η τεράστια εμπειρία της στα περιβαλλοντικά ζητήματα με φιλοσοφία της «λιγότερη θεωρία, περισσότερο βίωμα και ακόμη περισσότερη εμπλοκή για δράση» διαπιστώνει ότι τα παιδιά σήμερα γνωρίζουν τα πάντα σχεδόν για τα περιβαλλοντικά ζητήματα. Το πρόβλημα είναι η πράξη. Έτσι η συνεχής υλοποίηση του Trash Art Project πραγματοποιείται, όπως ακριβώς έκανε και στα προγράμματα:

α) «Το Θέατρο ως μέσο ανάπτυξης της οικολογικής συνείδησης στην κοινωνία του αύριο»(<http://iep.edu.gr/el/psifiako-apothesis/skill-labs/999-oikologiki>).

β)«Φέρνουμε τη φύση στην τάξη και κάνουμε τα πάρκα τάξη μας. Η δημιουργία ενός Καλλιτεχνικού Εργαστηρίου Περιβαλλοντικής Ευαισθητοποίησης» (<https://elearning.iep.edu.gr/study/course/view.php?id=2003&section=5>). Το πρόγραμμα πήρε το 1^ο βραβείο στην κατηγορία project στον 8^ο Πανελλήνιο Μαθητικό Διαγωνισμό “Κύπρος – Ελλάδα – Ομογένεια: εκπαιδευτικές γέφυρες 2021-2022) (<https://www.facebook.com/groups/1800836776826962/>).

Παίρνοντας οτιδήποτε υλικό, μπορούμε να δημιουργήσουμε πρωτότυπα έργα εμπνευσμένα από την τέχνη της Trash Art. Εναλλακτικά υλικά όπως εφημερίδες, περιοδικά, καπάκια αναψυκτικών, πλαστικές σακούλες, καλώδια & άχρηστα πλήκτρα Η/Υ, μπουκάλια, βότσαλα, κουμπιά, κεραμικά, καθρέφτες οτιδήποτε βρει ο καθένας στο σπίτι του που σε άλλη περίπτωση θα πετούσαμε στα σκουπίδια ή στην καλύτερη θα δίναμε για ανακύκλωση, εμείς θα τα αξιοποιήσουμε. Η σχέση της τέχνης με την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση (ΠΕ) ήταν πάντα στενές και οι δύο αυτές μορφές εκπαίδευσης ήταν αλληλοτροφοδοτούμενες. Η τέχνη κατέχει μια περίοπτη θέση στα σχολικά περιβαλλοντικά προγράμματα από τα πρώτα κιόλας χρόνια της εφαρμογής τους. Σαν παράδειγμα εφαρμογής χρησιμοποιείται η τέχνη του Μωσαϊκού, τα ψηφιδωτά με στόχο την ευαισθητοποίηση σε θέματα ανακύκλωσης.

<https://greenagenda.gr/%CF%88%CE%B7%CF%86%CE%B9%CE%B4%CF%89%CF%84%CE%AC-%CE%AD%CF%81%CE%B3%CE%B1-%CF%84%CE%AD%CF%87%CE%BD%CE%B7%CF%82-%CE%B1%CF%80%CF%8C-%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%BA%CF%85%CE%BA%CE%BB%CF%8E%CF%83%CE%B9%CE%BC/>

Με τον όρο ψηφιδωτό - ψηφοθέτημα ή και μωσαϊκό περιγράφουμε την τέχνη εκείνη μέσω της οποίας σχηματίζονται εικόνες ή παραστάσεις με τη χρήση μικρών τεμαχίων διαφόρων υλικών όπως βότσαλα, γυαλί, μάρμαρο, σπασμένα πλακάκια, πηλό, καπάκια, παλιά κοσμήματα, των λεγόμενων ψηφίδων τις οποίες το παιδί συναρμολογεί πάνω σε ένα στέρεο υπόστρωμα ώστε αυτές να συγκρατούνται εκεί με ασφάλεια.

Στην αρχαιότητα τα ψηφιδωτά κατασκευάζονταν αρχικά με ακατέργαστα (φυσικά) χαλίκια, ομοιόμορφα σε μέγεθος. Όταν η τεχνική του ψηφιδωτού αναπτύχθηκε οι καλλιτέχνες επινόησαν την τεχνική των ψηφίδων, μικρών δηλαδή τεμαχίων χρωματιστών λίθων ή άλλων πετρωμάτων, κομμένων συνήθως σε τετράγωνο, ορθογώνιο, ή άλλο κανονικό σχήμα (όπου αυτό απαιτείται) προκειμένου να αποδοθούν οι λεπτομέρειες της παράστασης (πρόσωπα κλπ) του ψηφιδωτού. Οι διακοσμήσεις δαπέδων στην αρχαιότητα αποτελούνται συνήθως από ψηφίδες ενός εκατοστού περίπου.

Οι Έλληνες, ωστόσο ήταν αυτοί που κατά τον 5ο και 4ο πΧ αι. προώθησαν το ψηφιδωτό ως μορφή τέχνης με ακριβή γεωμετρικά σχέδια και ανθρωπομορφικά ή θηριομορφικά μοτίβα.

Η σύνδεση των ψηφίδων γίνεται πάνω σε ένα πανί το λεγόμενο κάμποτο με μια κολλητική ουσία (αλευρόκολλα, ψαρόκολλα κλπ) ή σε μια σκληρή επιφάνεια, ξύλο ή τσιμεντοσανίδα ανάλογα με την τεχνική. Τοποθετείται το ψηφιδωτό είτε άμεσα (απευθείας ψηφοθέτηση), ιδιαίτερα απαιτητική τεχνική, καθώς οι ψηφίδες πρέπει να τοποθετηθούν σε συγκεκριμένο χρονικό πλαίσιο, είτε έμμεσα, με την αποτύπωση και ψηφοθέτηση από την πίσω πλευρά του έργου. Η τεχνική αυτή δίνει μεγαλύτερα χρονικά περιθώρια και δυνατότητα επιπλέον κατασκευαστικών λεπτομερειών στο δημιουργό.

Με έμπνευση από το περιβάλλον και τα υλικά που έχουμε στη διάθεσή μας ενισχύουμε την «πράσινη συνειδητότητα», μέσω της δημιουργικής ανακύκλωσης και απόκτηση βιωματικής εμπειρίας στην τέχνη του ψηφιδωτού.

Η δημιουργία των ψηφιδωτών έγινε και με τις δύο τεχνικές. Τα έργα των παιδιών και των εκπαιδευτικών που πήραν μέρος στη δράση, εκτίθενται δημόσια, τόσο στο λιμάνι της Λιναριάς όσο και στους χώρους του Κολλεγίου Αθηνών.

Ο εκπαιδευτικός γίνεται μαζί με τα παιδιά συνερευνητής, διαμεσολαβητής και καθοδηγητής σε νέες ιδέες και πρακτικές αξιοποιώντας τις γνώσεις και τις εμπειρίες τους. Οργανώνει την ομάδα ώστε τα παιδιά να συγκεντρωθούν με τρόπο δημιουργικό σε δραστηριότητες της επιλογής τους και φροντίζει να αξιοποιούνται οι δυνατότητες ανάπτυξης διαπροσωπικών σχέσεων. Δημιουργεί τις συνθήκες, το υποστηρικτικό πλαίσιο που θα επηρεάσει σημαντικά τη δημιουργία κλίματος συμμετοχής ώστε να παιδιά να εκφράζονται με όλους τους δυνατούς τρόπους (Γκλιάου – Χριστοδούλου, 2007). Η ηλικία των παιδιών δεν φαίνεται να είναι ένας παράγοντας που παρεμποδίζει τη διεξαγωγή συμμετοχικών μεθόδων χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν πρέπει να υπάρχει μια ευελιξία και προσαρμογή των μεθόδων ανάλογα με τις δυνατότητες των παιδιών (Χρυσυφίδης, 2012).

Η «συμμετοχή» δεν περικλείεται σε έναν γενικό και αντικειμενικό ορισμό αλλά αποτελεί μέρος μιας σύνθετης διαδικασίας στην οποία επιδιώκεται η εμπλοκή των παιδιών στη δράση. Η συμμετοχή είναι προσωπική και κοινωνική μαζί και αφορά κάθε πλευρά της προσωπικότητας του ατόμου, δηλαδή τη σκέψη, τη δράση, τα συναισθήματα, τις επιλογές και τις σχέσεις του με τους άλλους (Wenger, 1998). Για το παιδί «συμμετοχή» σημαίνει μια σειρά από ενέργειες όπως να μπορεί να λαμβάνει μέρος σε μια διαδικασία, να σκέφτεται, να συνομιλεί, να εκφράζεται, να επιλέγει, να συζητά, να τοποθετείται, να σχεδιάζει, να ερμηνεύει, να επιλύει, να αποφασίζει και να δρα. Κάθε μορφή συμμετοχής αποτελεί μια ενέργεια που οδηγεί σε κάποιο αποτέλεσμα, ωστόσο η σύνθεση των ποικίλων μορφών ενδυναμώνει το νόημα της συμμετοχής και ισχυροποιεί το αποτέλεσμα. Η συμμετοχή των παιδιών μπορεί να εξελίσσεται και να αλλάζει στη διάρκεια των δραστηριοτήτων. Ο βαθμός εμπλοκής των παιδιών εξαρτάται από ποικίλες παραμέτρους όπως είναι οι επιλογές, οι πρωτοβουλίες, οι αποφάσεις και οι ευθύνες τους αλλά και από προϋποθέσεις όπως οι ευκαιρίες και η διάθεση των ενηλίκων να ενδυναμώσουν τις συγκεκριμένες δυνατότητες των παιδιών (Κυριακώδη, Δ. & Τζιμογιάννης, Α., 2015)

Η συμμετοχή των παιδιών είναι σημαντική για την ψυχική τους ενδυνάμωση και την αποδοχή τους στην ομάδα των συνομηλίκων (Τσεβρένη & Γεροντέλη 2010). Επίσης με την ενεργή συμμετοχή, τα παιδιά μαθαίνουν να είναι υπεύθυνα παίρνοντας θέση σε ποικίλα ζητήματα και αναλαμβάνοντας ευθύνες ως ενεργοί πολίτες. Μπορούν να βοηθήσουν στην επίλυση προβλημάτων προτάσσοντας τις δικές τους ιδέες και λύσεις οι οποίες μπορεί να είναι εναλλακτικές αλλά όχι κατώτερες καθώς έχουν την

ικανότητα να μεταφέρουν έγκυρες απόψεις για τον κόσμο. Από την πλευρά τους οι εκπαιδευτικοί μπορούν να ενισχύσουν τη συμμετοχή των μικρών παιδιών ακούγοντας ενεργά τις απόψεις τους και παρέχοντάς τους τις ευκαιρίες και τα περιθώρια να πάρουν αποφάσεις που τα αφορούν (MacNaughtonetal., 2008). Μέσα απ' αυτές τις ενέργειες των εκπαιδευτικών, τα παιδιά αντιλαμβάνονται ότι είναι σημαντικό να ακούνε τους άλλους και υιοθετούν τις ίδιες συμπεριφορές. Με τη συμμετοχή των παιδιών η μάθηση δεν είναι μονόδρομος, από τον εκπαιδευτικό προς το παιδί, αλλά συνεργατική κι αλληλεπιδραστική καθώς τα παιδιά μπορούν να μεταδώσουν νέες ιδέες από τις οποίες μπορούν να μάθουν κι οι ενήλικες (Παπαπροκοπίου, χ.χ).

Η Τέχνη αποτελεί ένα αναπόσπαστο κομμάτι της ανθρώπινης ύπαρξης και βασικό παράγοντα της ανάπτυξης του παιδιού. Η επαφή με την Τέχνη βοηθάει τους μαθητές να αναπτύσσονται ολόπλευρα, να αποκτήσουν ευαισθησία, ικανότητα για μάθηση, κριτική σκέψη και δημιουργικότητα και συντελεί στην καλύτερη κατανόηση του εαυτού τους, των άλλων ανθρώπων και του κόσμου με ολιστικούς τρόπους (Lawrence, 2008). Τέλος, η επαφή με την Τέχνη συμβάλλει στην καλλιέργεια όχι μόνο των συναισθημάτων αλλά και των νοητικών και αισθητηριακών λειτουργιών, στην ολόπλευρη ανάπτυξη του ατόμου γενικότερα.

Η Charman (1993) υποστηρίζει ότι μέσα από τη διδασκαλία της τέχνης το παιδί πετυχαίνει: α) προσωπική πλήρωση, β) εκτίμηση της καλλιτεχνικής κληρονομιάς και γ) συνείδηση του κοινωνικού ρόλου της Τέχνης. Η συνείδηση του κοινωνικού ρόλου της τέχνης επιτυγχάνεται μέσα από τις ίδιες τις οπτικές μορφές που δημιουργεί το παιδί και οι οποίες το βοηθούν να εκφράσει την ταυτότητά του και το γεγονός ότι ανήκει σε μία ομάδα.

Προσεγγίσαμε σε βάθος την Τέχνη, την οποία υιοθετήσαμε κατά την υλοποίηση του προγράμματός μας, χρησιμοποιώντας την ως εργαλείο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης. Η ίδια αποτελεί μια εναλλακτική πρόταση της διδασκαλίας μαθημάτων στο σχολείο, με γενικό σκοπό την προσωπική ολοκλήρωση μέσα από την τέχνη και την ελεύθερη προσωπική έκφραση και ανάπτυξη του μαθητή, ως δημιουργού και ως ευαίσθητου παρατηρητή του περιβάλλοντος. Σημαντικά στοιχεία της «εις βάθος προσέγγισης της τέχνης» αποτελούν η άμεση εμπειρία, η ενεργοποίηση της φαντασίας και των αισθητηρίων μηχανισμών, το παιχνίδι, η ενεργός συμμετοχή, η συνεργασία, η πρωτοβουλία του παιδιού και η ανταλλαγή ρόλων. Ο εκπαιδευτικός

μαθαίνει στο παιδί να χρησιμοποιεί τα χέρια του, τα εργαλεία, τα υλικά και να εκφράζεται με το δικό του τρόπο. (Παπαδοπούλου, 2004, σ. 70).

Δίνεται έμφαση στις εσωτερικές διεργασίες που συντελούν στη δημιουργία ενός εικαστικού αποτελέσματος.«Η προσέγγιση είναι παιδοκεντρική. Η προσέγγιση αυτή προτάθηκε, εφαρμόστηκε σε ερευνητικό επίπεδο και οργανώθηκε σε πρόγραμμα από τον εκπαιδευτικό ΠΕ (70) Θεοδούλου Ιωάννη.

Ο εκπαιδευτικός ενθαρρύνει χωρίς να παρεμβαίνει, παρακολουθεί, κρίνει και βοηθάει μόνο όταν χρειάζεται. Υποβάλλει ανοικτού τύπου ερωτήσεις και ενισχύει την έμφυτη περιέργεια, τις αυθόρμητες εκδηλώσεις, την ανταλλαγή απόψεων, το σεβασμό στην άποψη του άλλου. Επιδιώκει τη συγκίνηση του μαθητή, την έμπνευσή του, την ενεργοποίησή του, την απαλλαγή από το άγχος του τελικού αποτελέσματος, γιατί στην εις βάθος προσέγγιση δεν ενδιαφέρει μόνο η παραγωγή του έργου αλλά κυρίως η πορεία που ακολουθήθηκε προς το τελικό προϊόν.

1.1 Δομή του προγράμματος

Η δομή του προγράμματος : [**“Art out of Trash” Τέχνη από Σκουπίδια. (Προωθούμε Περιβαλλοντική Αφύπνιση και Ευαισθητοποίηση – Κάνουμε Οικοθεραπεία μέσα από την Περιβαλλοντική Τέχνη). Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΟΥ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ (PROJECT TRASH ART ΚΑΙ ΤΟΥ SKYROS PROJECT)**], αποτελείται από μια αλληλουχία τεσσάρων σταδίων.

Τα στάδια αυτά που ακολουθήθηκαν είναι:

1) Το Προκαταρκτικό στάδιο όπου είναι ένας τρόπος για να ξεκινήσουμε. Είναι η πρώτη εξερεύνηση, ο πρώτος προβληματισμός, είναι η πρώτη επαφή των παιδιών με το υλικό, την καλλιτεχνική έννοια ή το θέμα. Ο εκπαιδευόμενος, το παιδί παίζει με τα υλικά, τα εργαλεία, εκφράζει τις ιδέες του, αναζητά, προβληματίζεται, ανακαλύπτει.

2) Το στάδιο Εμπλουτισμού, επεκτείνει την περιέργεια του παιδιού, τις γνώσεις του, τις δεξιότητες. Στόχος του εμπλουτισμού είναι η εξοικείωση με το υλικό και με όλες του τις ιδιότητες, όπως αναφορές στις μεταποιημένες μορφές του υλικού.

3) Το στάδιο Παραγωγής είναι η καλλιτεχνική δημιουργία, το αποκορύφωμα των εμπειριών του Προκαταρκτικού σταδίου και του Εμπλουτισμού, η εφαρμογή όλων όσων έμαθε το παιδί. Η παραγωγή έργου μπορεί να έχει ξεκινήσει και να έχει εμφανιστεί από τα δύο προηγούμενα στάδια.«Ο μετασχηματισμός όμως των υλικών, των στοιχείων, των ιδεών και η υλοποίηση όλων αυτών στο στάδιο παραγωγής, μας οδηγεί σε ένα πιο ολοκληρωμένο αποτέλεσμα. Τα περισσότερα παιδιά φτάνουν σε αυτό το στάδιο ως φυσική συνέπεια των εξερευνητήσεών τους και των ανακαλύψεών τους.

4) Το στάδιο Παρατήρησης, Αναγνώρισης και Στοχασμού των έργων που έχουν παραχθεί και ανακαλούνται τα βήματα που οδήγησαν στη δημιουργία των έργων, οι τρόποι, οι χρήσεις των υλικών-τεχνικών και οι ιδέες –έννοιες που συνέβαλλαν στο τελικό αποτέλεσμα. Το στάδιο της Παραγωγής.

1.2. Κύριος Σκοπός και Στόχοι

Σκοπός του συγκεκριμένου προγράμματος είναι η καλλιέργεια του πολιτισμού και της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης μέσα από την τέχνη με ψηφίδες. Οι στόχοι ως προς τα γνωστικά αντικείμενα και ως προς τη μαθησιακή διαδικασία ήταν οι ακόλουθοι:

- Να εξοικειωθούν με τις βασικές τεχνικές και την τέχνη του ψηφιδωτού.
- Να γνωρίσουν τη θεματολογία του ψηφιδωτού (πουλιά, ζώα, μορφές).
- Να μάθουν να οργανώνουν και να ταξινομούν τα υλικά-ψηφίδες που θα χρησιμοποιήσουν για τις κατασκευές τους.
- Να κατακτήσουν δεξιότητες που σχετίζονται με τους χειρισμούς των υλικών-ψηφίδων και να ασκήσουν τη λεπτή τους κινητικότητα.
- Να προτείνουν υλικά που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την κατασκευή ψηφιδωτών και να πειραματιστούν με αυτά.
- Να μάθουν να παρατηρούν, να διατυπώνουν ερωτήματα και να επιλύουν προβλήματα.

- Να αναπτύξουν την αυτοεκτίμησή τους, μέσα από εμπειρίες, παιχνιδάκια δραστηριότητες και εικαστική έκφραση.
- Να σέβονται τις δημιουργίες τους και αυτές των συμμαθητών/τριών τους ως μοναδικές και εξελίξιμες, και να αποδέχονται τις πολλαπλές ερμηνείες και τα νοήματα που χαρακτηρίζουν ένα έργο Τέχνης.
- Να συμμετέχουν στη λήψη αποφάσεων που αφορούν απλές οδηγίες και δράσεις για την οργάνωση της καλλιτεχνικής εργασίας.
- Να ευαισθητοποιηθούν όσον αφορά στη σχέση περιβάλλοντος-τέχνης - κοινωνίας.
- Να αναπτύξουν δεξιότητες για τη συμμετοχή τους σε ομαδικές εργασίες με απώτερο σκοπό το χτίσιμο ενός βιώσιμου μέλλοντος σε κλίμα δημιουργίας και συνεργασίας.
- Να κατασκευάζουν απλά σχέδια και μοντέλα διαμόρφωσης και ανάπλασης του άμεσου περιβάλλοντός τους.
- Να αντιληφθούν τη δυνατότητά τους να συμμετέχουν και να διαμορφώνουν οι ίδιοι τον περιβάλλοντα χώρο τους.

Τις τελευταίες δεκαετίες παρατηρείται μια διαρκής προτροπή για «πράσινους τρόπους σκέψης» που περιλαμβάνουν την ανακύκλωση, επαναχρησιμοποίηση, μείωση απορριμμάτων και επαναπροσδιορισμού της ιδιότητας διαφόρων αντικειμένων. Ωστόσο, αυτές οι πρακτικές ήταν κομμάτι της καθημερινής ζωής των αρχαίων Ελλήνων, που συστηματικά επαναχρησιμοποιούσαν, επαναπροσδιόριζαν ανάλογα με τις ανάγκες τους και ανακύκλωναν αναρίθμητες κατηγορίες αντικειμένων. Μεταλλικά αντικείμενα όπως εργαλεία, αγγεία, όπλα ή νομίσματα έλιωναν για να φτιαχτούν νέα αντικείμενα με ίδια ή διαφορετική χρήση, ενώ μεταλλικά ελάσματα κοσμημάτων κόβονταν για την κατασκευή μικρότερων τεχνέργων. Θραύσματα γυάλινων αντικειμένων έλιωναν και αναπαράγονταν ως γυάλινα αγγεία και αντικείμενα. Διάφορα λίθινα γλυπτά και λιθόπλινθοι ενσωματώνονταν σε τείχη, τοίχους και κατώφλια ή επεξεργάζονταν ώστε να μετατραπούν σε λεκάνες και άλλα σκεύη καθημερινής ή ειδικής χρήσης.

Κεραμικά αντικείμενα επαναχρησιμοποιούνται, επιδιορθωμένα ή και όχι, ακέραια ή αποσπασματικά σωζόμενα (ακόμα και κονιορτοποιημένα) με πολυάριθμους τρόπους.

Επιπλέον, η ανακύκλωση, τροποποίηση και επαναχρησιμοποίηση αποτελούν πρακτικές που δεν περιορίζονται σε αντικείμενα και υλικά, αλλά εφαρμόζονται σε τοπία και έννοιες, καθώς επηρεάζουν βαθύτατα τις ανθρώπινες κοινωνίες και πολιτισμούς. Ο βασικός στόχος του ερευνητικού προγράμματος TRASH είναι η διαχρονική εξέταση της ανακύκλωσης, της επαναχρησιμοποίησης και της αναπροσαρμογής του περιβάλλοντος, της υλικότητας και των ιδεών. Αρκεί να κατανοήσουμε πόσο εύκολο είναι να κατασκευάσουμε κάτι, χωρίς να έχουμε τις ειδικές γνώσεις και τον εξοπλισμό αλλά φαντασία και έμπνευση.

Στόχος της αλληλεπίδρασης αυτής είναι η μετατροπή προβληματικών καταστάσεων σε προβλήματα για τα οποία, μέσα από έναν διάλογο, τίθενται από κοινού στόχοι προς επίτευξη, λαμβάνονται αποφάσεις και αναλαμβάνεται δράση (Rein & Schoen, 1993). Για παράδειγμα, μέσα από τη συμμετοχή σε περιβαλλοντικές δράσεις οι εμπλεκόμενοι μπορούν να γνωρίσουν τις δομές λήψης αποφάσεων και να αποκτήσουν δεξιότητες επικοινωνιακές και επιχειρηματολογίας που θα τους βοηθήσουν να αναπτύξουν τις ικανότητές τους να επηρεάζουν αποφάσεις που αφορούν τα κοινά (Schusler & Krasny 2008). Ως προς τα παιδιά η συμμετοχή μπορεί να πάρει ανάλογα νοήματα με την ενεργή εμπλοκή των παιδιών στα κοινά και ο τρόπος που συσχετίζεται η συμμετοχή των πολιτών γενικά μ' αυτή των παιδιών είναι η ιεραρχημένη δομή της συμμετοχής όπως και η αλληλοεξαρτώμενη σχέση παιδιών και ενηλίκων με την αναγνώριση των δικαιωμάτων των πρώτων από τους δεύτερους.

1.3. Διάρκεια του προγράμματος

Το πρόγραμμα : [**“Art out of Trash” Τέχνη από Σκουπίδια. (Προωθούμε Περιβαλλοντική Αφύπνιση και Ευαισθητοποίηση – Κάνουμε Οικοθεραπεία μέσα από την Περιβαλλοντική Τέχνη). Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΟΥ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ (PROJECT TRASH ART ΚΑΙ ΤΟΥ SKYROS PROJECT)**], άρχισε τον Ιούλιο του 2019 από το λιμάνι της Λιναριάς στη Σκύρο μέσα από το Skyros Project και την περιβαλλοντική ακαδημία του

Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής και της Ειδικής Ακαδημαϊκής Μονάδας Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Αγωγής και Επικοινωνίας και συνεχίζει, με τη δημιουργία ψηφιδωτών που τοποθετήθηκαν στο λιμάνι της Σκύρου αλλά και στον εξωτερικό χώρο του Κολλεγίου Αθηνών.

1.4. Περιγραφή εργαστηρίων - Πορεία προγράμματος

1° Εργαστήριο (Πρώτη γνωριμία με το πρόγραμμα δίνοντας έμφαση σε θέματα φυσικού περιβάλλοντος)

Ενημέρωση της δράσης. Η αξία της τέχνης στην εκπαίδευση και η σημασία της ως εργαλείο περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης. Γίνεται διάλεξη και παρουσίαση από ανθρώπους της Τέχνης, περιβαλλοντολόγους, εικαστικούς, εκπαιδευτικούς που εμπλέκονται σε περιβαλλοντικές δράσεις.

2° Εργαστήριο (Διαμόρφωση του χώρου)

Προετοιμασία του χώρου (τακτοποίηση των εργαλείων και των υλικών). Διαμορφώθηκε ο κατάλληλος χώρος της δημιουργίας του ψηφιδωτού, την οποία εμπλούτισαν εκπαιδευτικοί και παιδιά με διάφορες ψηφίδες, βότσαλα, πλακάκια δαπέδων και τοίχου σε διάφορα χρώματα και μεγέθη, μπουκάλια, παλιά κοσμήματα, καπάκια..... Επίσης υπήρχε κόλλα πλακιδίων και πινέλα. Η δημιουργία ενός ευχάριστου και πλούσιου σε ερεθίσματα περιβάλλοντος διευκόλυνε την ελεύθερη έκφραση.

3° Εργαστήριο (Ελάτε να γνωρίσουμε τα «άχρηστα» υλικά)

Εξερεύνηση των υλικών και διαμόρφωση. Ταξινομούμε τα υλικά ανάλογα με τα μορφικά τους στοιχεία (χρώμα, υλικό κατασκευής, σχήμα, υφή) και αρχίζουμε να τα διαμορφώνουμε σε ψηφίδες. Συγκεντρώνουμε όλα τα «άχρηστα» υλικά και τους δίνουμε νέα ζωή.

4° Εργαστήριο (Ελάτε να παίξουμε και να αυτοσχεδιάσουμε με τις ψηφίδες)

Παρατηρούμε- Πειραματιζόμαστε και Αυτοσχεδιάζουμε με τα υλικά μας. Τοποθετούμε αυθόρμητα τις ψηφίδες, πειραματιζόμαστε, ψηφοθετούμε και αρχίζουμε να δημιουργούμε. Η ψηφίδα μετατρέπεται σε παιχνίδι-αντικείμενο, ανεξάρτητα από την πρωταρχική «κανονική» της χρήση, η οποία έχει καθοριστεί από πολιτισμικούς

παράγοντες. Αποκτούμε εικαστικές εμπειρίες μέσα από τη δημιουργία και παρατήρηση εξερευνώντας τις ιδιότητες των υλικών, τα εργαλεία και τις τεχνικές αναπαράστασής τους.

5° Εργαστήριο (Ελάτε να κατασκευάσουμε με την απευθείας τοποθέτηση)

Τεχνική κατασκευής έργου απευθείας πάνω σε κόντρα πλακέ θαλάσσης. Μια από τις πιο συνηθισμένες τεχνικές σήμερα για μικρά έργα (συνήθως φορητά) είναι η ψηφοθέτηση πάνω σε κόντρα πλακέ θαλάσσης. Η μέθοδος ψηφοθέτησης είναι η άμεση. Κατασκευάζουμε ατομικά ψηφιδωτά με ελεύθερο μοτίβο. Αρχίζουμε με τα πινέλα μας να κολλάμε. Βλέπουμε πως ενισχύεται η αυτοπεποίθηση και η πρωτοβουλία για τις καλλιτεχνικές τους ενέργειες και πράξεις (ατομικά και συλλογικά). Αντί για κονίαμα χρησιμοποιούνται διάφορες κόλλες, όπως ατλακόλ, σιλικόνη, πλακιδίων κ.α. Αφού τοποθετήσουμε όλες τις ψηφίδες στο έργο και στεγνώσει η κόλλα, στοκάρουμε τους αρμούς με αρμόστοκο της αρεσκείας μας. Καθαρίζουμε με ένα σφουγγαράκι και αργότερα με ένα βρεγμένο και καλά στημένο πανί. Με τη μέθοδο αυτή το έργο γίνεται πιο ελαφρύ, αφού αποφεύγουμε το βάρος από το χαρμάνι.

6° Εργαστήριο (Ελάτε να κατασκευάσουμε με την έμμεση ψηφοθέτηση ή ανάποδη)

Γίνεται κυρίως πάνω σε πανί (κάμποτ βαμβακερό) ή νάilon. Η μέθοδος αυτή μας επιτρέπει να κάνουμε διορθώσεις μέχρι την ολοκλήρωση της ψηφοθέτησης, όπως και διευκολύνει το ευθύγραμμο αποτέλεσμα της όψης του έργου. Δηλ. μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε ανισοπαχή υλικά γιατί το πάχος τους θα καλυφθεί από το κονίαμα. Το σχέδιο πρέπει να αποτυπωθεί αντίστροφα ώστε όταν πέσει το κονίαμα από πάνω και το έργο γυρίσει να εμφανιστεί η σωστή του όψη. Εάν χρησιμοποιηθεί πανί για την επικόλληση των ψηφίδων τότε αυτό πρέπει να είναι πλυμένο και σιδερωμένο καλά και στερεωμένο σε ένα ξύλο. Η κόλλα που έχουμε βάλει στις ψηφίδες από την καλή τους πλευρά είναι αλευρόκολλα (την έχουμε φτιάξει εμείς, με αλεύρι, νερό και μέλι). Όταν ολοκληρωθεί το έργο μας και του έχουμε βάλει και το κονίαμα που του έχουμε κάνει το αφήνουμε να στεγνώσει και το γυρίζουμε ανάποδα. Βρέχουμε καλά το πανί μας και το αφαιρούμε. Έτσι αποκαλύπτεται το σχέδιο στο έργο μας με την καλή επιφάνεια των ψηφίδων που είχαμε τοποθετήσει αρχικά.

7^ο Εργαστήριο (Η ανακύκλωση συναντά την καλλιτεχνική έκφραση)

Συνομιλούμε με τα έργα μας και αξιολογούμε τη δράση μας. Εκθέτουμε τα έργα μας και τα παρουσιάζουμε τις δημιουργίες μας, αναφέροντας πως σταδιακά τα απορρίμματα άρχισαν να μετατρέπονται σε κάτι άλλο, μεταμορφώθηκαν σε έργα τέχνης, έγιναν μήνυμα, κραυγή, ουσία. Κάποια έργα χρειάστηκαν εβδομάδες για να κατασκευαστούν... κάποια άλλα μόλις λίγες ώρες.

1.5. Αξιολόγηση

Ένας από τους στόχους που τέθηκαν ήταν η αξιολόγηση του συνολικού προγράμματος από τους/τις εκπαιδευτικούς. Πραγματοποιήθηκε στο τέλος γραπτά, μέσω ερωτηματολογίου που διατηρούσε την ανωνυμία τους.

Οι απορίες και οι προβληματισμοί που προέκυψαν κατά τη διάρκεια της δημιουργίας, των αναζητήσεων αλλά και των πειραματισμών με τα υλικά-ψηφίδες καταγράφηκαν με την μορφή ερωτήσεων. Δημιουργήθηκε ένα ερωτηματολόγιο που αποτελείται από τρία μέρη και αφορούσε την επίδραση της τέχνης στην περιβαλλοντική εκπαίδευση πριν και μετά την εμπλοκή τους στη δράση.

Η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου δόθηκε μόνο στους εκπαιδευτικούς που είχαν εμπλακεί στην επιμόρφωση και αποσκοπούσε στην αποτύπωση της αποτελεσματικότητας του συγκεκριμένου προγράμματος, όσον αφορά στην επίτευξη των στόχων που σχετίζονται με την τέχνη ως εργαλείο στην περιβαλλοντική εκπαίδευση και τη χρήση του ψηφιδωτού ως γνωστικού αντικειμένου. Οι εκπαιδευτικοί που συμμετείχαν δεν δυσκολεύτηκαν στις ερωτήσεις.

Τα αποτελέσματα από την ανάλυση των ερωτηματολογίων έδειξαν ότι οι στόχοι του διδακτικού προγράμματος ως προς τις γνωστικές διαστάσεις της τέχνης του ψηφιδωτού επιτεύχθηκαν. Πιστεύουμε ότι η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών στο περιεχόμενο και στις σύγχρονες διδακτικές προσεγγίσεις με εργαλείο την Τέχνη θα συνεισφέρει στην εφαρμογή των κατάλληλων πρακτικών που θα προωθήσουν την διασύνδεση της τέχνης με την εκπαίδευση.

2. Περίληψη

Η περιβαλλοντική Τέχνη (Trash Art) μέσω του Καλλιτεχνικού Εργαστηρίου είναι ένα νέο είδος Τέχνης της «Ανακύκλωσης με τους Κανόνες της Τέχνης». «Trash Art» και Τέχνη σε σχέση με τα απόβλητα, ή και άντληση έμπνευσης από τα απόβλητα για την δημιουργία Τέχνης. Τα έργα που δημιουργούνται έχουν μια δημιουργική ερμηνεία της αμφίσημης σχέσης ανθρώπου και φύσης. Το συγκεκριμένο είδος Τέχνης έχει αισθητικό και οικολογικό αντίκτυπο καθώς αναπτύσσεται με την χρήση υλικών που βρίσκονται στην φύση (Andrews M., 2006). Η μελέτη περίπτωσης του Καλλιτεχνικού Εργαστηρίου του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής της Ειδικής Ακαδημαϊκής Μονάδας Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Αγωγής και Επικοινωνίας, αφορά την Τέχνη (Trash Art) στην μαθησιακή και στην εκπαιδευτική διαδικασία. Η Τέχνη ως εργαλείο προσφέρει ευκαιρίες για ευαισθητοποίηση των αισθήσεων, στην καλλιέργεια ιδεών καθώς και της δημιουργικής σκέψης στις αξίες του πολιτισμού και του περιβάλλοντος. Μέσω του project Trash Art και του Skyros Project μιας βιωματικής προσέγγισης της γνώσης, οι εμπλεκόμενοι έχουν τη δυνατότητα να κάνουν τη θεωρία πράξη και να δρουν, καλλιεργώντας έτσι, δεξιότητες γνωστικές, επικοινωνιακές και συναισθηματικές. Διερευνάται η σύνδεση της Τέχνης από «άχρηστα» υλικά και συγκεκριμένα στην κατασκευή ψηφιδωτών έργων Τέχνης, με το περιβάλλον και η συμβολή της στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Ως περίπτωση μελέτης ορίζεται η δράση του Καλλιτεχνικού Εργαστηρίου στην εκπαιδευτική κοινότητα αλλά και στους φοιτητές που τους βοηθά να αναπτύξουν τη στοχαστική τους κρίση, τις διερευνητικές τους δεξιότητες και την ικανότητα τους, να συνθέτουν και να συνεργάζονται σε συλλογικές δράσεις μέσω του Skyros Project. Μέσα από τα βασικά ερωτήματα, επιχειρείται η βελτιστοποίηση της εκπαιδευτικής διαδικασίας που σχετίζεται με το περιβάλλον και η ανάδειξη νέων μορφών σύγχρονης διδασκαλίας. Η ενίσχυση της περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης των εμπλεκόμενων χρησιμοποιώντας ως εργαλείο την Τέχνη θα συμβάλει στην διαμόρφωση υπεύθυνης περιβαλλοντικής συμπεριφοράς και στην εξέλιξη τους σε ενεργούς και υπεύθυνους πολίτες.

3. Εισαγωγή

Η χρήση «άχρηστων» υλικών, σκουπιδιών στην Τέχνη από καλλιτέχνες προάγουν σημαντικές γνώσεις σχετικά με τη διασύνδεση ανθρώπου και περιβάλλοντος, (Pollak and MacNabb 2000, Williams 2001). Οι καλλιτέχνες χρησιμοποιούν την Τέχνη ως κύριο «όπλο» έκφρασης διαμαρτυρίας, δυσαρέσκειας και αγανάκτησης για να

περάσουν τα μηνύματα τους (Doyle, 2001; Robertson, 2001; Branagan, 2003a; Belfiore & Bennett, 2006; Kent, 2010). Η Τέχνη γίνεται στα χέρια τους εργαλείο αφύπνισης της κοινωνίας καθώς όλα γύρω μας μετατοπίζονται και αλλάζουν. Με αφορμή όλων αυτών των αλλαγών στο κοινωνικοπολιτικό και πολιτισμικό πλαίσιο στα κοινωνικά ζητήματα όπως είναι οι πόλεμοι, η κοινωνική αδικία, η φτώχεια, το AIDS, τα έργα των καλλιτεχνών γίνονται μέρος του κινήματος περιβαλλοντικών διαμαρτυριών (Doyle 2001, Branagan 2003a,b,c, Educational Broadcasting Corporation 2005, Jordaan 2008). Το έργο της δημιουργίας τους, τους δίνει πρόσβαση σε ένα νέο κομμάτι της ψυχής τους, με σκοπό της προσφοράς στον πλανήτη (Curtis et.al, 2014).

Το ζήτημα της ελευθερίας του καλλιτέχνη να λαμβάνει θέση στις εξελίξεις μέσω της καλλιτεχνικής δημιουργίας να απασχολεί ιδιαίτερα τον κόσμο της Τέχνης. Καθώς οι καλλιτέχνες βρίσκουν νέους καινοτόμους τρόπους και φιλοτεχνούν έργα για να αυξήσουν την περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση μέσω μίας συναισθηματικής προσέγγισης, οι επιστήμονες ερευνούν και αναπτύσσουν νέους τρόπους για τη διαφύλαξη του περιβάλλοντος (Song, 2009).

4. Περιβαλλοντική Εκπαίδευση μέσω της Τέχνης

Η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση είναι μια μορφή εκπαίδευσης όπου ενισχύεται με δυναμικό χαρακτήρα μέσω της Τέχνης, χωρίς να παραμένει στάσιμη μέσα στο χρόνο, αλλά παρακολουθεί, αφομοιώνει όλες τις κοινωνικές, οικονομικές, τεχνολογικές, πολιτισμικές αλλαγές και ανταποκρίνεται σε όλες τις περιβαλλοντικές προκλήσεις, όπως ζητήματα της κλιματικής κρίσης και γενικότερα της υποβάθμισης του περιβάλλοντος (Σκαναβή-Τσαμπούκου, 2004).

Η περιβαλλοντική εκπαίδευση μέσω της Τέχνης καλλιεργείται και προάγεται μέσω της Οικοκαλλιτεχνικής Εκπαίδευσης (Ecological Art Education), η οποία συνδέεται άμεσα με την Τέχνη, την οικολογία, τη διαπολιτισμική και πολυπολιτισμική εκπαίδευση. Η Οικοκαλλιτεχνική Εκπαίδευση είναι μια σύγχρονη μορφή εκπαίδευσης όπου οι βαθύτεροι στόχοι της επικεντρώνονται σε δύο πολύ βασικά ζητήματα της επιβίωσης και της αλληλεξάρτησης που δημιουργεί η ανάγκη για επιβίωση (Krug, 2003^a & Souchon, Ziaka, 1996).

Η περιβαλλοντική εκπαίδευση βοηθά τους ανθρώπους να ανασυγκροτήσουν τις αντιλήψεις τους για την ευημερία και τους βοηθά να αναδιαμορφώσουν τις αξίες τους στη ζωή, ώστε να ζουν σε αρμονία με τη φύση και τους άλλους. Επιπλέον, ένα υγιές οικοσύστημα, καλή εκπαίδευση, ισότητα, ιθαγένεια, διατήρηση των πόρων, εθνική ποικιλομορφία και μια ενδυναμωμένη κοινότητα, μεταξύ άλλων, θα συμβάλουν στην ευημερία ενός ατόμου (Jónsdóttir et al. 2014).

Σε ολόκληρο τον κόσμο, η μορφή και η διάρθρωση του εκπαιδευτικού συστήματος είναι τέτοια που τα σημερινά παιδιά σπάνια βγαίνουν από την τάξη για να βιώσουν και να εξερευνήσουν το τοπικό τους περιβάλλον (Rodenburg 2017). Οι δάσκαλοι προτιμούν να χρησιμοποιούν προσεγγίσεις που τους βολεύουν, όπως η χρήση εικόνων σε βιβλία για την απεικόνιση θεμάτων αντί να στέλνουν τους μαθητές έξω γιατί εξοικονομεί χρόνο και είναι πολύ πιο απλό να γίνει (Sobel 1991).

Τα σημερινά παιδιά είναι αποσυνδεδεμένα από τη φύση και τα μέρη της περιοχής τους επειδή περνούν περισσότερο χρόνο σε εσωτερικούς χώρους με τους υπολογιστές τους και λιγότερο χρόνο κάνοντας σωματικές δραστηριότητες (Sobel 1991).

Ο Jan van Boeckel, ένας Ολλανδός καλλιτέχνης που έγραψε το έργο του με τίτλο “At the Heart of Art and Earth: An Exploration in Arts-based Environmental Education”, ισχυρίζεται ότι η περιβαλλοντική εκπαίδευση που βασίζεται στην Τέχνη, μπορεί να ανακουφίσει μέρος της ψυχικής αλλοτρίωσης ή γνωστικής ασυμφωνίας που βιώνουν τα παιδιά ως αποτέλεσμα της περιβαλλοντικής κρίσης που συμβαίνει παγκοσμίως (Van Boeckel, 2013).

Σε έρευνα του Ozsoy (2012), η ενσωμάτωση της Τέχνης στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση κατέγραψε την συμβολή της ως έναν εναλλακτικό τρόπο έκφρασης, συνεισφέροντας σε πολλαπλά επίπεδα. Η χρησιμότητα της Τέχνης στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση μπορεί να προσφέρει φωνή ακόμα και σε περιθωριοποιημένα άτομα χρησιμεύοντας ως κοινωνική δύναμη και συμβάλλοντας στην πολιτική μεταρρύθμιση (Alexander 2003, Belfiore and Bennett 2006).

5. Trash Art (Σκουπιδοτέχνη)

Η «σκουπιδοτέχνη» (Trash Art) είναι η Τέχνη που δημιουργείται από σκουπίδια και άλλα άχρηστα αντικείμενα τα οποία ενώ θα κατέληγαν σε χώρους καύσης ή ταφής μετατρέπονται σε έργα σύγχρονης Τέχνης. Η καλλιτεχνική δραστηριότητα βοηθάει

στην ενημέρωση του κοινού για τις περιβαλλοντικές ανησυχίες και στην εξοικείωση κατασκευής ασυνήθιστων δημιουργημάτων ζωτικής σημασίας (Kent,2010).

Σύμφωνα με τους Curtis et.al (2012), η Τέχνη από «άχρηστα» υλικά έχει την ιδιότητα να προκαλεί στο κοινό πληθώρα συναισθημάτων με σκοπό την ευαισθητοποίηση. Όπως διαπιστώνει ο Jackson (2005) σύμφωνα με την θεωρία του Τριάντη για την Διαπροσωπική Συμπεριφορά (Triandis' Theory of Interpersonal Behaviour) τα συναισθήματα επηρεάζουν έντονα την περιβαλλοντική συνείδηση των ατόμων.

Ο Γερμανός καλλιτέχνης Schult ανήκει στους δημιουργούς όπου μέσα από τα έργα του με κοινωνική οικολογική συνείδηση χρησιμοποιεί τα σκουπίδια ως δομικό υλικό. Χαρακτηρίζεται ως πρωτοπόρος καλλιτέχνης της eco art (Beckman, 2008) και ένα από τα έργα του που εξέθεσε το 1996 στη Βόρεια Ρηναία ήταν οι φηγούρες χιλίων ανθρώπινων ομοιωμάτων σε φυσικό μέγεθος, όπου ήταν εξ ολοκλήρου κατασκευασμένες από ανακυκλώσιμα σκουπίδια, μεταλλικά και τσίγκινα κατεστραμμένα δοχεία καθώς και ηλεκτρονικά απόβλητα. Ένα τεράστιο έργο από σκουπίδια με τον τίτλο «άνθρωποι – σκουπίδια».

Σύμφωνα με τον Schult, όπως διαπιστώνει και ο εικαστικός Θάνος Μαυροδής, ο άνθρωπος από την παλαιολιθική εποχή χρησιμοποιούσε τα σκουπίδια του για να δημιουργήσει χρήσιμα εργαλεία, όπως έντερα ζώων για χορδές τόξων και το αίμα τους για να μας αφήσει τις περίφημες βραχογραφίες. Το κίνημα Trash Art άρχισε να εξελίσσεται πριν από 40 περίπου χρόνια στις Ηνωμένες Πολιτείες και περιλαμβάνεται στην Urban Art, την ανάγκη δηλαδή του ανθρώπου να εκφραστεί μέσα στις μεγαλουπόλεις που ζει.

6. Περιβαλλοντική και Οικολογική Τέχνη

Όπως διαπιστώνουν οι Matilsky και αργότερα οι Kastner & Wallis, η Οικολογική Τέχνη είναι μια μορφή Τέχνης, με την οποία οι περιβαλλοντικοί καλλιτέχνες επιδιώκουν να διερευνήσουν την ανθρώπινη σχέση με το περιβάλλον μέσα από την ενσωμάτωση της καλλιτεχνικής τους πρακτικής. Τα ζωντανά οικοσυστήματα ενσωματώνονται στο έργο του καλλιτέχνη, ενώ παράλληλα πολλά οικολογικά έργα τέχνης έχουν μια λειτουργία οικολογικής αποκατάστασης.

Η «Οικολογική Τέχνη», συμπεριλαμβανομένης της Περιβαλλοντικής Τέχνης και της τέχνης για οικολογικά ή περιβαλλοντικά ζητήματα, συχνά οραματίζεται ως μέσο για τον σκοπό της: τη βελτίωση της σχέσης μας με τον φυσικό κόσμο (Bower,2011).

Έτσι, η Οικολογική Τέχνη είναι σκόπιμη και συχνά περιοριστική. Η ιδέα της «οικολογικής αισθητικής» – μιας πρακτικής που παίρνει οικολογική θεωρία και συνδυάζεται με την αποκατάσταση του τοπίου και την Οικολογική Τέχνη. Επιπλέον, οι οικολογικοί καλλιτέχνες συχνά συνεργάζονται με επιστήμονες ή κοινοτικές ομάδες (Cembalest 1991; Grant 2001; Norman 2001).

Σύμφωνα με τον Paul Klee (στο Μάρκου, 2015: 78), ο οποίος διακηρύσσει την «επικοινωνία με τη φύση» σαν την ουσία της δουλειάς του και λέει ότι *«κάθε αληθινή δημιουργία είναι κάτι που γεννιέται από το μηδέν»*. Η παρουσία των στοιχείων της φύσης στην Τέχνη αποτελούν πηγή έμπνευσης και δημιουργίας για τους καλλιτέχνες. Γενικότερα, οι Τέχνες είναι εργαλεία που οι δημιουργοί τους, κατορθώνουν στα χέρια τους να ευαισθητοποιήσουν, να πληροφορήσουν και να αναδείξουν αξίες και αρχές βασικές στην ανθρώπινη φύση, όπως είναι ο σεβασμός και η αγάπη (Ζήσης, 2009: 117-123).

Το θέμα των έργων στα πλαίσια ενός προγράμματος περιβαλλοντικής εκπαίδευσης αποτελεί την εναρκτήρια κινητήρια δύναμη εξιτάροντας το ενδιαφέρον για απόκτηση όλο και περισσότερων γνώσεων, ώστε σε συνδυασμό με το περιβάλλον στο οποίο μεγαλώνουν, να ενεργοποιήσει τη δημιουργικότητα τους (Παπαβασιλείου, 2011: 204).

Όπως αναφέρει και ο Spodek, (στο Μάρκου, 2015: 118) *«τα μικρά παιδιά μπορεί να μην είναι αρκετά μεγάλα για να καταλάβουν το γιατί πρέπει να ενδιαφερθούν για την περιβαλλοντική παραμέληση, αλλά είναι αρκετά μεγάλα για να εκτιμήσουν την ομορφιά του κόσμου και να αρχίσουν τις καλές συνήθειες»*.

Η Τέχνη παράγεται από πολλούς διαφορετικούς ανθρώπους και αναλώνεται από πολλούς διαφορετικούς ανθρώπους – ο καθένας έχει τη δική του στάση απέναντι στο φυσικό περιβάλλον. Οι Τέχνες, και συγκεκριμένοι καλλιτέχνες, συχνά προσελκύουν το κοινό τους με μη διδακτικό τρόπο και συνδέουν αυτό με το φυσικό περιβάλλον μέσω στοχαστικών ή υποβλητικών αναπαραστάσεων του περιβάλλοντος ή του έργου

τέχνης που βρίσκεται στο ίδιο το φυσικό περιβάλλον. Η σύγχρονη ζωή, που κυριαρχείται από την τεχνολογία, τα τεχνητά περιβάλλοντα, τα επεξεργασμένα τρόφιμα, τη μαζική παραγωγή αναλωσίμων και τον μαζικό μετασχηματισμό των τοπίων, έχει αποσυνδέσει τους περισσότερους ανθρώπους από το φυσικό περιβάλλον, όμως οι Τέχνες παρέχουν έναν τρόπο αποκατάστασης (Stefanescu and Stefanescu, 2014).

Ο αντίκτυπος της περιβαλλοντικής Τέχνης εκτείνεται σε όλο τον κόσμο και αντιπροσωπεύεται από μια σειρά οργανώσεων, από περιφερειακές ομάδες έως μεγάλες οντότητες με πολλές διαφορετικές εκφράσεις που διαφέρουν από χώρα σε χώρα. Η περιβαλλοντική Τέχνη επιδιώκει, δημιουργώντας μια αισθητηριακή απάντηση μεταξύ του ατόμου και της φύσης, γεφυρώνοντας το διευρυνόμενο χάσμα μεταξύ των δύο, σε μια εποχή αστικής εκβιομηχάνισης και καταναλωτισμού (Farthing St., 2011).

Οι σύγχρονοι καλλιτέχνες που δημιουργούν Τέχνη από το περιβάλλον και προσπαθώντας να αποδώσουν το ιδεώδες ερμηνεύοντας μέσα από τα έργα τους τη φύση συγκρότησαν το κίνημα της Ecological Art. Τα έργα τους έχουν σκοπό να ευαισθητοποιήσουν τον άνθρωπο για τα περιβαλλοντικά προβλήματα και να καταρρίψουν την παραμικρή αμφισβήτηση και προκατάληψη, δίνοντας θέση στον κοινωνικό διάλογο συμβάλλοντας στον κοινωνικό μετασχηματισμό με νέες εναλλακτικές προτάσεις, καινοτομώντας ως προς την νέα συνύπαρξη ανθρώπου και φυσικού περιβάλλοντος (Inwood, 2003 & Sanders, 1992).

Η έννοια της «οικολογικής τέχνης» εμφανίστηκε τη δεκαετία του 1990, για να χαρακτηρίσει καλλιτεχνικές πρακτικές που προέκυψαν από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 και μετά. Το «ecoartnetwork», ένα δίκτυο που ξεκίνησε το 1999 και πλέον συγκεντρώνει περισσότερους από εκατό επαγγελματίες και φίλους της οικολογικής τέχνης, αναφέρει χαρακτηριστικά ότι η οικολογική τέχνη αγκαλιάζει μια οικολογική ηθική τόσο στο περιεχόμενο όσο και στη μορφή/υλικά της. Οι καλλιτέχνες που ανήκουν σε αυτό προσυπογράφουν γενικά μία ή περισσότερες από τις ακόλουθες αρχές:

- Προστασία και ανάδειξη των φυσικών, βιολογικών, πολιτιστικών, πολιτικών και ιστορικών πτυχών των οικολογικών συστημάτων.

- Δημιουργία έργων που χρησιμοποιούν φυσικά υλικά ή εμπλέκονται με περιβαλλοντικές συνιστώσες όπως ο άνεμος, το νερό ή το φως του ήλιου.
- Ανάκτηση, αποκατάσταση και ανάδειξη κατεστραμμένων περιβαλλόντων.
- Ενημέρωση του κοινού για την οικολογική δυναμική και τα περιβαλλοντικά προβλήματα που αντιμετωπίζουμε.
- Οραματισμό των οικολογικών σχέσεων, προτείνοντας δημιουργικά νέες δυνατότητες συνύπαρξης, βιωσιμότητας και θεραπείας.

Η «οικολογική τέχνη», οραματίζεται έναν κύριο σκοπό: τη βελτίωση της σχέσης μας με τον φυσικό κόσμο. Τα μέσα που μπορεί να επιτευχθεί περιλαμβάνουν επικοινωνία ή οπτικοποίηση επιστημονικών δεδομένων σχετικά με οξείες ή συνεχιζόμενες περιβαλλοντικές αλλαγές, προκλητικές απεικονίσεις ανθρώπινης υπερβολής (π.χ. μεγάλοι σωροί σκουπιδιών) ή περιβαλλοντικής παρακμής ή συγκλονιστικές παραστάσεις, όπως τα die-ins που αναπαριστούν την εξαφάνιση ειδών και την απώλεια της βιοποικιλότητας.

Αν και η Περιβαλλοντική Τέχνη μερικές φορές αναφέρεται ως το κίνημα της οικολογίας, είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι η Οικολογική Τέχνη, είναι μια υποκατηγορία της περιβαλλοντικής τέχνης. Αυτή η πρακτική τέχνης ενστερνίζεται μια ηθική κοινωνικής δικαιοσύνης στο περιεχόμενο και τη μορφή της.

Ταυτόχρονα, η οικολογική τέχνη μπορεί να στοχεύει προβλήματα που είναι πολύ μεγάλα, αφηρημένα ή πολύ μακριά από συγκεκριμένες ενέργειες που τα άτομα μπορούν να αναγνωρίσουν ή να δουν ότι κάνουν. Κοινωνικοί επιστήμονες, εκπαιδευτικοί, ακτιβιστές και υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής θα μπορούσαν να συνεργαστούν για να επεκτείνουν εκθετικά τον αντίκτυπο της οικολογικής τέχνης. Αντί να θεωρούμε την οικολογική τέχνη αποκλειστικά αισθητική, επικοινωνιακή, προκλητική ή ως έκκληση για δράση, θα πρέπει να δημιουργήσουμε μια οικολογική τέχνη που να είναι αισθητική, επικοινωνιακή, προκλητική και (με συντονισμένη διεπιστημονική προσπάθεια) προσανατολισμένη στη δράση.

Η τέχνη μπορεί επίσης να χρησιμοποιηθεί για να εξερευνήσει και να περιγράψει την ευαισθησία των υλικών στο περιβάλλον μέσω της αίσθησης, της αφής και της διαμόρφωσης σε διάφορες μορφές (Inwood 2007). Η τέχνη παίζει σημαντικό ρόλο στην περιβαλλοντική εκπαίδευση, και ως εκ τούτου θα πρέπει να διερευνηθεί η ενσωμάτωσή της στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα, επειδή η τέχνη μπορεί να

χρησιμοποιηθεί οπουδήποτε, ακόμη και σε σχολεία των φτωχότερων κοινοτήτων (Rabkin&Redmond 2006).

Ο Sobel (1991) προτείνει ότι ένα πρόγραμμα σπουδών περιβαλλοντικής εκπαίδευσης πρέπει να αντικατοπτρίζει τη διευρυνόμενη εμπειρία του παιδιού, ξεκινώντας από το σπίτι μέχρι την τάξη, τη γειτονιά και όχι μόνο. Επιπλέον, η σύνδεση των παιδιών με τη φύση σημαίνει ότι τα βοηθάμε να αναπτύξουν μια βαθιά σχέση με τη φύση, καθώς τα μικρά παιδιά είναι πάντα δεκτικά στο να γνωρίζουν για το περιβάλλον τους (Rodenburg 2017).

Η τέχνη στην περιβαλλοντική εκπαίδευση μπορεί να αξιοποιηθεί με τους ακόλουθους τρόπους:

- Η τέχνη προωθεί την ανεξάρτητη και προσωπική κρίση των μαθητών.
- Οι τέχνες διδάσκουν στους μαθητές διάφορους τρόπους επίλυσης προβλημάτων.
- Η τέχνη προωθεί την ανακάλυψη ως αποτέλεσμα της εμπλοκής των ανθρώπων σε εμπειρίες που αλληλεπιδρούν με τα συναισθήματά τους.
- Η μάθηση στην τέχνη περιλαμβάνει δραστηριότητες επίλυσης προβλημάτων που είναι ευέλικτες και δυναμικές.
- Η τέχνη διδάσκει στους μαθητές να δίνουν προσοχή σε απλά, μικρά αλλά μοναδικά αποτελέσματα.
- Η τέχνη δίνει τη δυνατότητα στους μαθητές να επικοινωνούν και να εκφράζουν τα συναισθήματά τους με διαφορετικούς τρόπους.
- Η διδασκαλία των τεχνών περιλαμβάνει διαφορετικές απόψεις των μαθητών και ως εκ τούτου διδάσκει στους μαθητές να λαμβάνουν υπόψη τις απόψεις των άλλων εκτός από τις δικές τους.
- Η τέχνη διδάσκει στους μαθητές να εξερευνούν την ευαισθησία των υλικών στο περιβάλλον τους.
- Η τέχνη σπάει τα εμπόδια για να εκφραστούν οι μαθητές χωρίς να χρησιμοποιούν λέξεις, αριθμούς ή γλώσσες.

Σύμφωνα με τον Inwood (2007), μια συνεργασία μεταξύ καλλιτεχνών, δασκάλων και των τοπικών τους κοινοτήτων μπορεί να βοηθήσει στην ανάπτυξη μιας οικολογικής καλλιτεχνικής εκπαίδευσης που μπορεί να αμφισβητήσει τη δομή εξουσίας της εκπαίδευσης. Επιπλέον, οι οικολογικές τέχνες προωθούν μια ολιστική εκπαίδευση επειδή περιλαμβάνουν σωματικές δραστηριότητες που συνδέουν τους μαθητές με τη φύση και τις πραγματικές καταστάσεις στα τοπικά μέρη.

7. Οικοθεραπεία

Η πολύπλοκη και διαδραστική σχέση των οικοσυστημάτων, των υπηρεσιών τους και της ανθρώπινης ευημερίας δεν αναγνωρίζεται ελάχιστα από το ευρύ κοινωνικό, φιλοσοφικό, ψυχολογικό και οικονομικό κοινό.

Ενώ οι άνθρωποι δεν πληρώνουν άμεσα γι' αυτά, θα πρέπει να γίνει κατανοητή η αξία τους μέσω του κόστους για την απώλειά τους. Ως εκ τούτου, έχουν μικρή ή καθόλου αξία για αυτούς. Ολόκληρη η ανθρώπινη οικονομία εξαρτάται από τα αγαθά και τις υπηρεσίες που παρέχονται από τα φυσικά οικοσυστήματα (Daily, 1997).

Μια σχεδόν ξεχασμένη υπηρεσία οικοσυστήματος είναι η «οικοθεραπεία». Οικοθεραπεία είναι η ικανότητα αλληλεπίδρασης με τη φύση η οποία ενισχύει τη θεραπεία και την ανάπτυξη. Αν και δεν πληρώνουμε για αυτήν την υπηρεσία, η απώλειά της μπορεί να οδηγήσει σε κόστος για τον άνθρωπο, με αποτέλεσμα πιο αργούς χρόνους ανάρρωσης, μεγαλύτερη αγωνία και μειωμένη ευημερία. Αυτή η ιδέα της επανασύνδεσης επιδιώκει να υπενθυμίσει στους ανθρώπους ότι είμαστε μέρος των οικοσυστημάτων αντί να αποκοβόμαστε από αυτά (Jones, 2010· Totton, 2011).

Μελέτες έχουν δείξει ότι ένας απλός περίπατος στη φύση μπορεί να μειώσει το άγχος, να διατηρήσει τη διάθεσή σας σε υψηλά επίπεδα και ακόμη και να βελτιώσει τη μνήμη. Το να περνάς χρόνο στη φύση μειώνει το άγχος και μας βοηθά να νιώθουμε ενεργητικοί και πιο ζωντανοί, σύμφωνα με επιστήμονες στο Πανεπιστήμιο του Ρότσεστερ (Brown and Ryan, 2003).

Η οικοθεραπεία περιλαμβάνει πολλές προσεγγίσεις όπως : - πράσινη άσκηση (Prettyetal., 2005, 2007), πράσινες απόψεις (Ulrich, 1984; de Vriesetal., 2003), κηπουρική θεραπεία (Linden and Grut, 2002), θεραπεία άγριας φύσης (Russell , 2001), θεραπεία σώματος μέσω της κίνησης (Clinebell, 1996), θεραπεία τέχνης (Degges-White και Davis, 2010) και θεραπεία με τη βοήθεια ζώων (DeMayo, 2009).

Η “πράσινη φροντίδα”, greencare, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στη βιβλιογραφία, αναγνωρίζεται ως ένα ολοένα και πιο σημαντικό φαινόμενο. Η ανάγκη των ανθρώπων για τη φύση είναι κάτι περισσότερο από μια απλή απαίτηση για υλική εκμετάλλευση. Χρειάζονται επίσης αλληλεπίδραση με τη φύση και τα οικοσυστήματα της για να ενισχύσουν τη γνωστική, συναισθηματική, πνευματική και αισθητική μας ανάπτυξη.

Η οικοθεραπεία μπορεί να χρησιμεύσει ως φάρμακο στις ακόλουθες διαταραχές:

- Γενική ιατρική αποκατάσταση (π.χ. καρδιακός ρυθμός, αρτηριακή πίεση, χειρουργική αποκατάσταση, καρδιοπνευμονική αποκατάσταση)
- Μείωση του πόνου
- Διάθεση και άγχος (π.χ. μετατραυματικό στρες, άγχος, αυτοεκτίμηση, εθισμός, ψυχική ευεξία)
- Διαταραχή ελλειμματικής προσοχής υπερκινητικότητας
- Άνοια
- Παχυσαρκία
- Άλλες διαταραχές (π.χ. ανεπάρκεια βιταμίνης D, γενικά προβλήματα ψυχικής υγείας)

Το άγχος ενός δυσάρεστου περιβάλλοντος μπορεί να οδηγήσει σε αίσθημα άγχους, λύπης, αίσθημα ανημπορίας ή κατάθλιψης. Αυτά τα αρνητικά συναισθήματα, με τη σειρά τους, αυξάνουν τον καρδιακό ρυθμό, την αρτηριακή πίεση και την ένταση των μυών που μπορεί να καταστέλλουν το ανοσοποιητικό σύστημα (Numeroff, 1983).

Η οικοθεραπεία βασίζεται στις θεωρίες της οικοψυχολογίας. Ειδικότερα, είναι ένας τομέας της ψυχολογίας που αγκαλιάζει την οικολογία και στοχεύει να είναι ολιστικός στη θεωρία και την πράξη (Buzzell και Chalquist, 2009). Αυτό σημαίνει ότι η υγεία (σωματική και ψυχική) ενός ανθρώπου αντιμετωπίζεται στο πλαίσιο της υγείας της Γης και των φυσικών οικοσυστημάτων της (Swimme and Berry, 1994· Clinebell, 1996).

Τα ερευνητικά δεδομένα αποδεικνύουν ότι η αλληλεπίδραση με τη φύση επηρεάζει όχι μόνο την ευημερία αλλά και την υγεία σε όλη τη ζωή. Οι άνθρωποι, που ως παιδιά αλληλεπιδρούν έντονα με τα οικοσυστήματα και το περιβάλλον, ζουν περισσότερο και με καλύτερη ποιότητα ζωής. Αυτή η «θεραπεία» τείνει να τους κάνει πιο δραστήριους, να συνδέονται πιο εύκολα με τους άλλους ανθρώπους και την κοινωνία, να ασχολούνται με τη φύση και να τρώνε πιο υγιεινά.

Αυτό έχει ως αποτέλεσμα, τα παιδιά και οι ενήλικες που αλληλεπιδρούν με τη φύση και τα φυσικά περιβάλλοντα τείνουν να είναι μέλη ομάδων και να προσφέρουν περισσότερο εθελοντισμό, έχουν υψηλότερη αυτοεκτίμηση και καλύτερη διάθεση, να ασχολούνται με τη φύση και να είναι πιο ανθεκτικοί στο άγχος. Από την άλλη, τα άτομα που, ως παιδιά, έτειναν να μένουν σε εσωτερικούς χώρους (και επομένως να μην λαμβάνουν αυτή τη «θεραπεία»), φαίνεται να είναι πιο αδρανείς ή επιλέγουν ένα

καθιστικό τρόπο ζωής, συχνά είναι αποκομμένοι από την κοινωνία, τρώνε ανθυγιεινά τρόφιμα και έχουν υψηλότερα επίπεδα κορτιζόνης. Η συζήτηση για την ανάγκη και το κόστος της διατήρησης των φυσικών οικοσυστημάτων, έστω και μόνο για τα θεραπευτικά τους πλεονεκτήματα, παρέχει ένα ουσιαστικό παράδειγμα ενίσχυσης της ευημερίας μέσω ολιστικής συζήτησης σε σύγκριση με τις λιγότερο από ολιστικές μικρές συζητήσεις σχετικά με τη συνεχή ανάπτυξη των φυσικών οικοσυστημάτων αυστηρά για οικονομική ανάπτυξη (Mehle et al., 2010).

Ο Fien (2003) πρότεινε ότι η εκτίμηση της αισθητικής και της εγγενούς αξίας της φύσης είναι σημαντική στην προθυμία των ανθρώπων να τη διατηρήσουν. Αυτή η εκτίμηση μπορεί να ενθαρρυνθεί από τις τέχνες (Eastburn & Milligan, 1998; Green, 2002).

8. Περιβαλλοντική Ευαισθητοποίηση

Η οικοθεραπεία βοηθά τους ανθρώπους να συνδεθούν με τη φύση για να βοηθήσουν στην αντιμετώπιση σωματικών και ψυχικών ασθενειών (Buzzell και Chalquist, 2009). Αυτό μπορεί να επιτευχθεί μέσω μιας διεπιστημονικής προσπάθειας που ονομάζεται περιβαλλοντική καλλιτεχνική εκπαίδευση ή εν συντομία εκπαίδευση στην οικολογική τέχνη. Η εκπαίδευση της οικολογικής τέχνης ενσωματώνει γνώσεις, δεξιότητες, αξίες και παιδαγωγική από τις εικαστικές τέχνες, την καλλιτεχνική εκπαίδευση και την περιβαλλοντική εκπαίδευση ως μέσο για την ανάπτυξη της ευαισθητοποίησης και της ενασχόλησης με περιβαλλοντικές έννοιες και ζητήματα όπως ο τόπος, η αλληλεξάρτηση, η σκέψη των συστημάτων, η βιοποικιλότητα και η διατήρηση. Προσφέρει ευκαιρίες για καλλιτεχνικές μορφές περιβαλλοντικού ακτιβισμού για άτομα όλων των ηλικιών που ενθαρρύνουν την ανάπτυξη της δημιουργικότητας παράλληλα με τη διαθεματική μάθηση για την επιδίωξη του ανώτερου στόχου της βιωσιμότητας.

Η ιδέα ότι οι τέχνες έχουν εκπαιδευτική λειτουργία έχει μακρά ιστορία και περιλαμβάνει τη βελτίωση της γνώσης των περιβαλλοντικών συνεπειών των πράξεών μας αλλά και των «μη πράξεών» μας. Η πράξη της αυτοέκφρασης είναι σημαντική για τους ανθρώπους και είναι ο κύριος λόγος που πολλοί άνθρωποι δημιουργούν τέχνη. Για πολλούς καλλιτέχνες, ιδιαίτερα τους καλλιτέχνες της κοινότητας, είναι η δημιουργική διαδικασία που είναι σημαντική και όχι το τελικό προϊόν, γιατί συχνά η τελική δημιουργία είναι εφήμερη (Hawkins, 1993). Η διαδικασία της συμμετοχής στη

δημιουργία τέχνης και η έρευνα και ο προβληματισμός που αποτελούν μέρος της δημιουργικής διαδικασίας βοηθούν κάποιον να αναπτύξει ή να εδραιώσει ιδέες και γνώσεις για ένα θέμα (που θα μπορούσε να θεωρηθεί ως λειτουργίες δημιουργίας γνώσης και οικοδόμησης αποτελεσματικών λύσεων).

Σύμφωνα με τον Curtis, (2011b), η δημιουργική ώθηση ή ευαισθησία είναι κοινή για την αποκατάσταση του περιβάλλοντος και τις τέχνες. Οι τέχνες επηρεάζουν επίσης τους κοινωνικούς κανόνες παρέχοντας εναλλακτικές μορφές καταναλωτισμού που έχουν μειωμένο περιβαλλοντικό αποτύπωμα και υψηλή ενσωματωμένη εργασία (Corrigan, 1997· Foranetal., 2005).

Εκτεταμένη έρευνα υποστηρίζει ότι η τέχνη:

- επηρέασε τις φιλοπεριβαλλοντικές πεποιθήσεις, αξίες και συμπεριφορές
- θα μπορούσε να ευαισθητοποιήσει για τις συνέπειες ορισμένων ενεργειών (δηλαδή, να αυξήσει τη γνώση)
- θα μπορούσε να βοηθήσει στη διαμόρφωση μιας φιλοπεριβαλλοντικής αυτοαντίληψης
- βοηθούν να αλλάξουν βαθιά ριζωμένες συνήθειες και ιδέες
- βοηθούν στη διαμόρφωση φιλοπεριβαλλοντικών κοινωνικών κανόνων
- βοηθούν στην οικοδόμηση της κοινοτικής συμμετοχής σε φιλοπεριβαλλοντικές δραστηριότητες και
- συμβάλλουν στη μείωση ορισμένων περιβαλλοντικών περιορισμών και φυσικών φραγμών στην υιοθέτηση φιλοπεριβαλλοντικής συμπεριφοράς.

Η τέχνη μπορεί να προωθήσει την περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση μέσα από 3 επίπεδα δράσης. Το πρώτο επίπεδο, η μετάδοση πληροφοριών, μπορεί να χρησιμοποιηθεί στο πλαίσιο της εκπαίδευσης ή της επέκτασης ή για την επικοινωνία πληροφοριών στο ευρύ κοινό (π.χ. Nadkarni, 2008). Τα εικαστικά και οι παραστατικές τέχνες είναι σε θέση να συνθέτουν σύνθετες ιδέες και να τις παρουσιάζουν σε ένα λαϊκό κοινό σε μια ελκυστική μορφή. Οι καλοσχεδιασμένες εικόνες μπορούν να εκφράσουν το όραμα για ένα οικολογικά βιώσιμο τοπίο που ενσωματώνει τη βέλτιστη πρακτική διαχείριση της γης. Ορισμένες μορφές τέχνης ή έργα τέχνης είναι καλές στο να προκαλούν νέους τρόπους αντιμετώπισης προβλημάτων.

Στο δεύτερο επίπεδο οι καλλιτέχνες δημιουργούν ενσυναίσθηση προς το φυσικό περιβάλλον. Εμπνέονται από το φυσικό περιβάλλον και τα έργα τέχνης ή τα έργα τους προκαλούν μια ισχυρή αίσθηση σύνδεσης μέσω της αισθητικής τους γλώσσας (π.χ. Goldsworthy, 1996). Κάποια έργα τέχνης το επιτυγχάνουν μέσω υποβλητικών αναπαραστάσεων του περιβάλλοντος ενώ άλλα το επιτυγχάνουν με το να βρίσκονται στο ίδιο το φυσικό περιβάλλον. Οι μεγάλες εκδηλώσεις τέχνης-περιβάλλοντος μπορούν να έχουν έναν ξεχωριστό ρόλο που παρακινεί και εμπλέκει τις κοινότητες. Τέτοια γεγονότα μπορούν να κινήσουν έντονα τα συναισθήματα με θετικό τρόπο και να παρακινήσουν τους ανθρώπους να προβληματιστούν σχετικά με τη σχέση τους με το περιβάλλον.

Τέλος, στο τελευταίο επίπεδο, οι τέχνες ενσωματώνονται στην οικολογικά βιώσιμη ανάπτυξη μέσω της κοινοτικής και οικονομικής ανάπτυξης, της ανάπτυξης κοινοτικών ικανοτήτων ή των αλλαγμένων καταναλωτικών προτύπων.

Η τέχνη είναι μια απάντηση σε περιβαλλοντικές συνθήκες, πλαίσια και κρίσεις βοηθώντας την επικοινωνία και την οικοδόμηση γνώσης, δημιουργώντας ενσυναίσθηση για το φυσικό περιβάλλον και ενσωματώνοντας την οικολογικά βιώσιμη ανάπτυξη.

Οι κυβερνήσεις, το περιβαλλοντικό κίνημα και οι ενδιαφερόμενες κοινότητες θα πρέπει να αναγνωρίσουν και να δεσμεύσουν τις τέχνες ως ένα όχημα για τη μετάβαση σε μια οικολογικά βιώσιμη κοινωνία και για την άρθρωση της αλλαγής στα ηθικά πλαίσια και τα συστήματα πεποιθήσεων. Είναι πιθανό ότι ο τομέας των τεχνών θα αποτελέσει σημαντικό δομικό συστατικό των οικολογικά βιώσιμων κοινωνιών στο μέλλον Αντικατοπτρίζοντας αυτή τη συνειδητοποίηση αυξάνεται το ενδιαφέρον για τη χρήση των τεχνών στην περιβαλλοντική εκπαίδευση (π.χ. Adcock&Ballantyne, 2007).

9. Θεραπευτική Τέχνη

Σύμφωνα με τον Jackson (2005), η κοινωνική ψυχολογία τονίζει τη σημασία της γνώσης στη διαμόρφωση των πεποιθήσεων, των στάσεων, της πρόθεσης για δράση και τελικά της περιβαλλοντικής συμπεριφοράς. Η γνώση για ένα θέμα οδηγεί σε συνειδητοποίηση των συνεπειών, που είναι ένας σημαντικός παράγοντας επίδρασης για τη φιλοπεριβαλλοντική συμπεριφορά (Stern 2000). Η άποψη ότι οι τέχνες διαδραματίζουν ρόλο στην εκπαίδευση των ανθρώπων έχει αναφερθεί εδώ και χρόνια

στην ανθρωπιστική έρευνα (Belfiore and Bennett 2006). Μέσω της μετάδοσης της επιστημονικής και περιβαλλοντικής γνώσης φαίνεται να παίζει ρόλο στην ενθάρρυνση των ανθρώπων να υιοθετήσουν φιλοπεριβαλλοντική συμπεριφορά.

Η ικανότητα τόσο των εικαστικών όσο και των παραστατικών τεχνών να συνθέτουν, να απλοποιούν και να μεταφέρουν πολύπλοκες οικολογικές ή επιστημονικές ιδέες καθιστά τις πληροφορίες πιο ενδιαφέρουσες και ευκολότερες στη μνήμη. Τέτοια χαρακτηριστικά καθιστούν τις τέχνες πολύτιμο εργαλείο για την ευαισθητοποίηση σε συγκεκριμένα θέματα. Επιπλέον, οι τέχνες μπορούν να δώσουν φωνή σε περιθωριοποιημένες ή αποσιωπημένες προοπτικές και έτσι να διαδραματίσουν χειραφετικό κοινωνικό ρόλο και να συμβάλουν στην προοδευτική πολιτική αλλαγή (Alexander 2003, Belfiore and Bennett 2006). Η κοινωνικά κριτική τέχνη το κάνει αυτό συνθέτοντας πληροφορίες, απεικονίζοντας νέους τρόπους εξέτασης ζητημάτων και βοηθώντας δημόσιες εκστρατείες (Curtis 2012).

Ένα από τα χαρακτηριστικά των τεχνών είναι η ικανότητά τους να προκαλούν συναισθήματα. Τα συναισθήματα είναι φυσιολογικές αντιδράσεις σε συγκεκριμένους τύπους αισθητηριακών εμπειριών (Atkinsonetal. 1990). Όταν οι άνθρωποι γίνονται συναισθηματικοί, τείνουν να δίνουν μεγαλύτερη προσοχή στα γεγονότα και κατά συνέπεια «αποθηκεύουν» την εμπειρία στη μακροπρόθεσμη μνήμη (Atkinsonetal. 1990). Οι Kollmuss και Agyeman (2002) επισημαίνουν ότι τα συναισθήματα του φόβου, της λύπης και του θυμού που προκαλούνται από την περιβαλλοντική υποβάθμιση μπορούν να ενθαρρύνουν συμπεριφορές υπέρ του περιβάλλοντος, αν και σε μερικούς ανθρώπους, η συναισθηματική απόσταση ή η άρνηση μπορεί επίσης να επιτρέψει έναν βαθμό άνετης αδράνειας, (Curtis 2011).

10. Skyros Project

Το Skyros Project είναι δημιούργημα συνεργασίας μεταξύ δύο δημόσιων φορέων. Η «χρυσή» αυτή συνεργασία εμπλέκει την Μονάδα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, Αγωγής και Επικοινωνίας του Τμήματος Δημόσιας και Κοινωνικής Υγείας (ερευνητικό φορέα του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής), με το Λιμενικό Ταμείο Σκύρου (που εποπτεύεται από το Υπουργείο Ναυτιλίας), το φορέα Διοίκησης και Εκμετάλλευσης του Λιμένα της Σκύρου.

Η ίδρυση του Skyros Project εισάγει ένα νέο τρόπο πρακτικής άσκησης σε θέματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και αγωγής υγείας όπου οι συμμετέχοντες εκπαιδεύονται ενώ εκπαιδεύουν άλλους, προωθώντας υπεύθυνη περιβαλλοντική συμπεριφορά. Το λιμάνι της Λιναριάς γίνεται εργαλείο περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης και προώθησης υγείας. Στο πρόγραμμα αυτό η θεωρία γίνεται πράξη σε πραγματικές συνθήκες. Όλο και περισσότεροι φοιτητές, από πανεπιστημιακά ιδρύματα διαφόρων χωρών, συμμετέχουν κάθε χρόνο στο πρόγραμμα και λαμβάνουν μέρος σε συνέδρια, διαγωνισμούς και έρευνες, ανασκοπώντας θέματα από το λιμάνι της Σκύρου, από το νησί και γενικότερα περιβαλλοντικές συμπεριφορές κατοίκων και επισκεπτών.

Το Skyros Project αποτελεί μόνιμο και επαναλαμβανόμενο θεσμό. Έπειτα από επτά χρόνια δράσης, έχει καταφέρει να ξεχωρίσει με πλήθος βραβείων, τόσο σε παγκόσμιο όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο κατακτώντας συνολικά 28 Διεθνείς και Εθνικές Διακρίσεις.

Διεθνείς Διακρίσεις: Παγκόσμιο 1 ο Βραβείο κοινού- Παγκόσμια Διάσκεψη για το Κλίμα (Climate Conference COP22- Film4Climate Global Video Competition), Τιμητική διάκριση- North America Marine Environment Protection Association), Διάκριση στον διαγωνισμό Youth Climate Pact Challenge της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Climate Conference -COP26), 2 Ευρωπαϊκά Βραβεία – European Day (Minimal Waste Award & Public Choice Awards), Βραβείο Υπουργείου Περιβάλλοντος Κύπρου.

Εθνικές Διακρίσεις: 9 Βραβεία Τουρισμού (8 χρυσά και 1 αργυρό).

Βραβεία Περιβαλλοντικής Ευαισθητοποίησης: (3 χρυσά, 1 αργυρό, 3 τιμητικές διακρίσεις) 3 Βραβεία Περιβαλλοντικής Ευαισθησίας ‘‘Οικόπολις’’, Bravo- Βραβείο Περιβαλλοντικής Βιωσιμότητας, Βραβείο Εκπαίδευσης- Education Leaders Awards, Βραβείο Εγκαταστάσεων -Facilities Management Award και 4 γαλάζιες σημαίες.

11. Μελέτη Περίπτωσης: Το Καλλιτεχνικό Εργαστήρι ‘‘Ψηφιδωτών’’

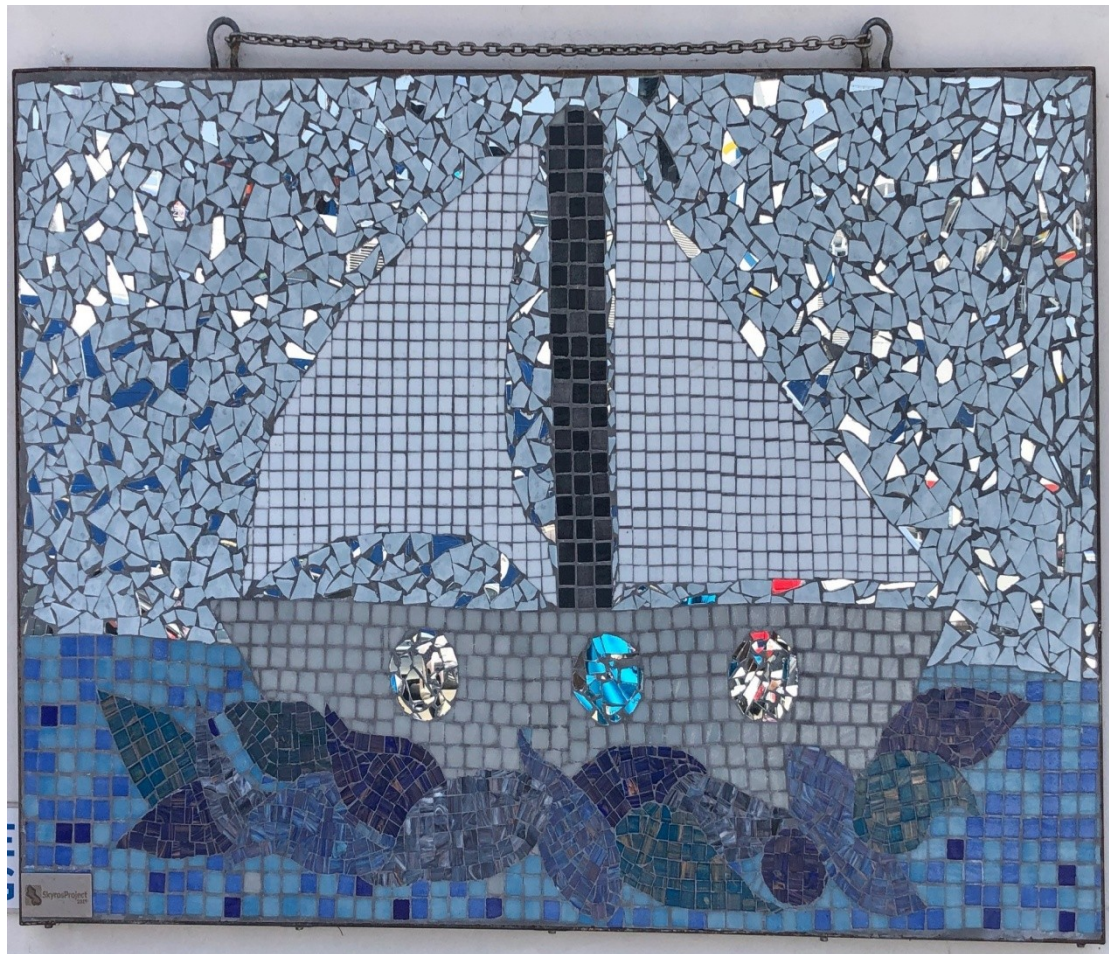
Το Καλλιτεχνικό Εργαστήρι του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής στοχεύει να δημιουργήσει έργα και αντικείμενα περιβαλλοντικής τέχνης, με διαφορετική ματιά,

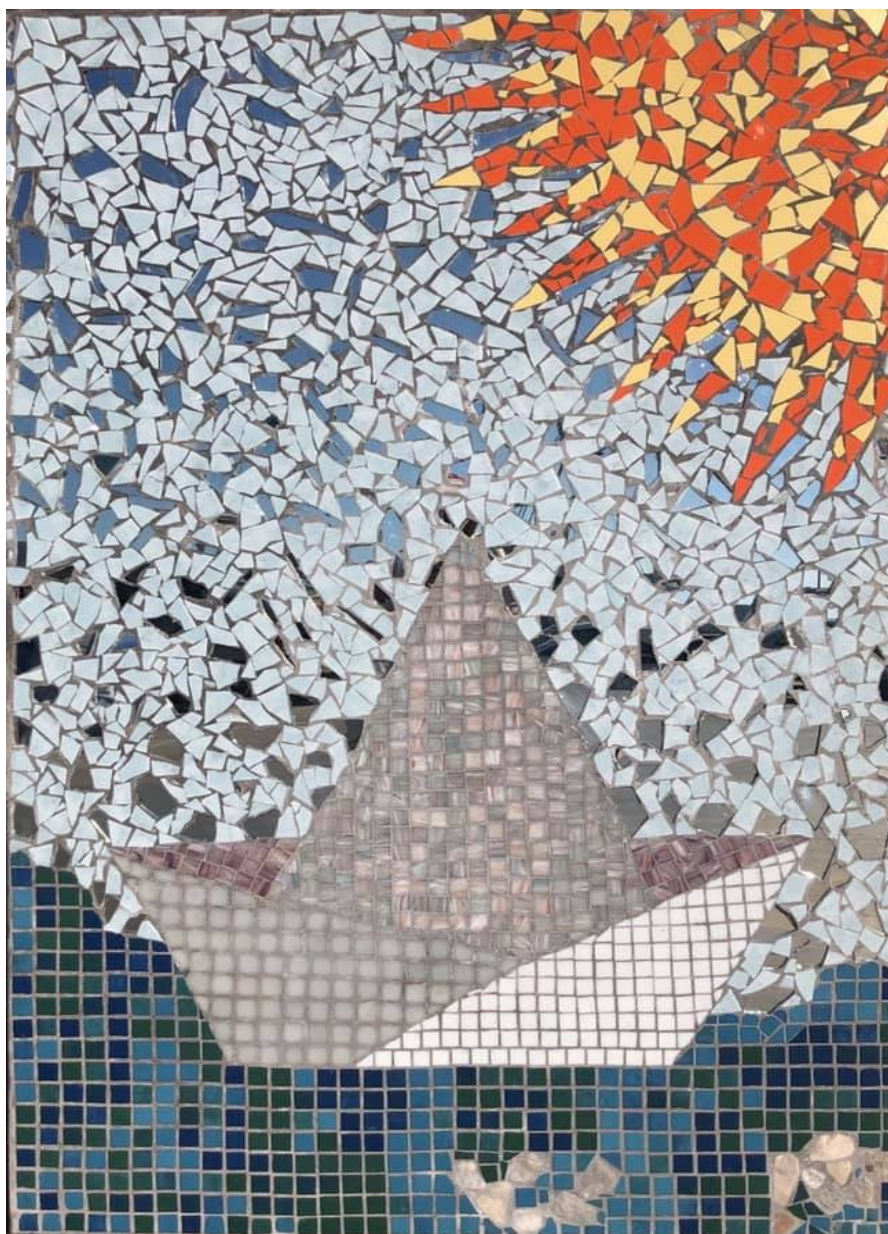
φροντίζοντας στη προστασία του περιβάλλοντος με τη σωστή διαχείριση των υλικών μετά την χρησιμοποίησή τους.

Το "Καλλιτεχνικό Εργαστήρι Ψηφιδωτών και έργων Τέχνης ανακυκλώσιμων υλικών", είναι μια πρωτοποριακή και καινοτόμος δράση της Ακαδημαϊκής Μονάδας "Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης και Επικοινωνίας" του Εργαστηρίου Υγιεινής και Επιδημιολογίας της Σχολής Δημόσιας Υγείας του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής. Μέσα από το Project Trash Art που είναι μια από τις περιβαλλοντικές δράσεις του Skyros Project το οποίο έχει ως στόχο την προώθηση υπεύθυνης περιβαλλοντικής συμπεριφοράς με την επαναχρησιμοποίηση «άχρηστων» υλικών, στην δημιουργία έργων τέχνης περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης.

Συνειδητοποιώντας πως η ζωή μας μέσα από την Τέχνη και την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση είναι μια σειρά προκλήσεων με σκοπό να αναπτυχθούμε και να εξελιχθούμε πάμε όλοι μαζί να δημιουργήσουμε και να αλλάξουμε το περιβάλλον μας. Η επαναχρησιμοποίηση υλικών θα γίνει έργο Τέχνης. «Τα σκουπίδια του ενός, ο θησαυρός του άλλου». Πρέπει όλοι μας να καταλάβουμε ότι αποτελούμε ο καθένας μας έναν κρίκο στην αλυσίδα που ονομάζεται σωτηρία του πλανήτη. Σκοπός μας λοιπόν η επαναχρησιμοποίηση τους.

Η Τέχνη ως εκπαιδευτικό εργαλείο χρησιμοποιείται για την επίτευξη παιδαγωγικών στόχων και γνωσιακών δεξιοτήτων στην Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Δημιουργίες του Καλλιτεχνικού εργαστηρίου μέσα από το Project Trash Art είναι: α) Μια σειρά έργων ψηφιδωτών από ανακυκλώσιμα και επαναχρησιμοποιήσιμα υλικά που κοσμούν εξωτερικούς χώρους με απώτερο σκοπό την περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση. Με την εμπλοκή της τοπικής κοινωνίας, παιδιών, μαθητών και φοιτητών τα καλοκαίρια το Καλλιτεχνικό Εργαστήρι του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής, ταξιδεύει στη Σκύρο και στο λιμάνι της Λιναριάς όπου όλοι μαζί δημιουργούν μέσα από «άχρηστα» υλικά, έργα τέχνης. Μπορεί λοιπόν να θαυμάσει κανείς τρία (3) μεγάλα ψηφιδωτά διαστάσεων 1,20m x 1,00m.

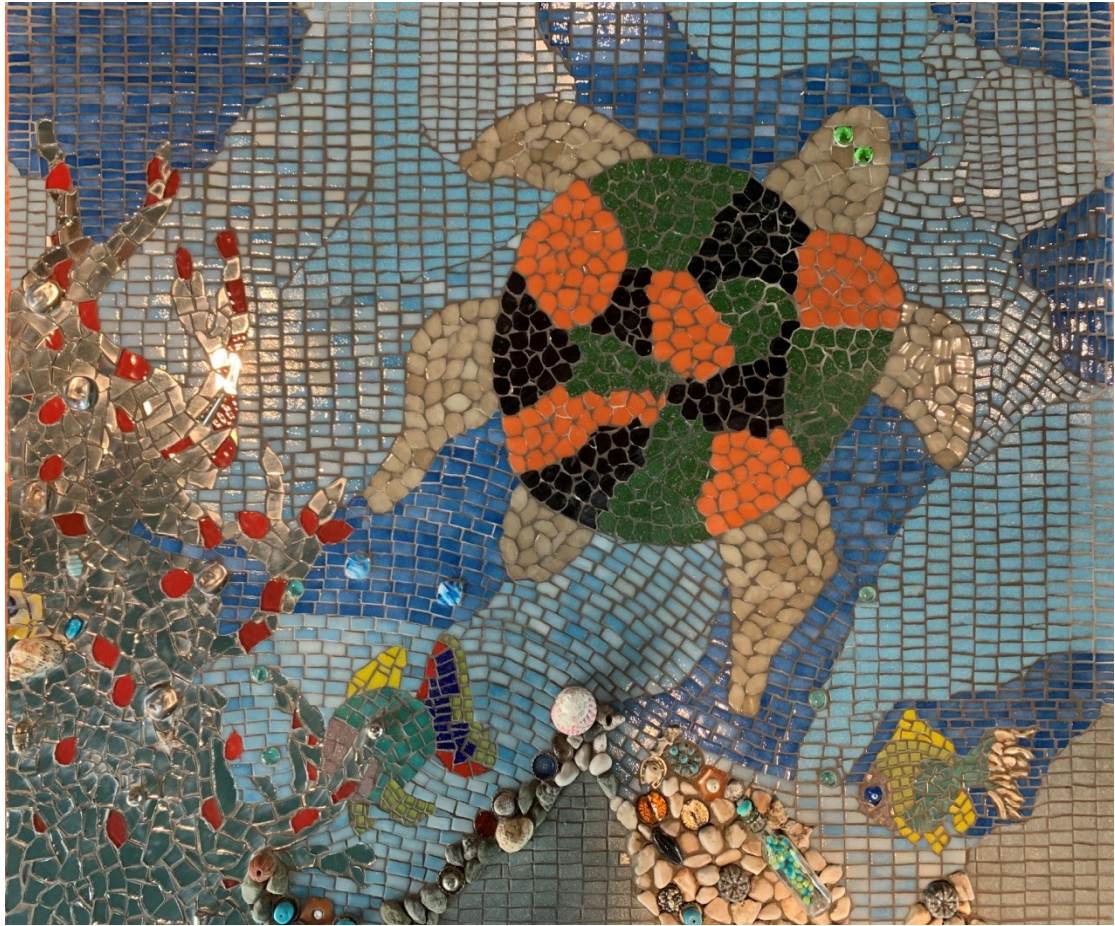

β) Η συνεργασία του Skyros Project με το Κολλέγιο Αθηνών που πραγματοποιήθηκε την περίοδο Οκτωβρίου - Νοεμβρίου 2021 και κατασκευάστηκαν τέσσερα (4) ψηφιδωτά έργα διαστάσεων 1,20m x 1,00m από ανακυκλώσιμα και επαναχρησιμοποιήσιμα υλικά, μέσω της βιοματικής συμμετοχής των εκπαιδευτικών, που κοσμούν τους χώρους του Κολλεγίου Αθηνών. Απώτερος σκοπός των συμμετεχόντων ήταν η περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση τους μέσω της Τέχνης ως μορφή “Οικοθεραπείας”.

γ) Λαμπάδες περιβαλλοντικής εκπαίδευσης εν όψει των Άγιων Ημερών του Πάσχα ετοιμάστηκαν για ενημέρωση και ευαισθητοποίηση στο θέμα της διαχείρισης των απορριμμάτων και την επίλυση του μέσα από την ανακύκλωση ορισμένων υλικών και την επαναχρησιμοποίησή τους αποβλέποντας στην αειφορική διαχείριση του περιβάλλοντος.

δ) Συμμετέχει σε φεστιβάλ, σχολικά προγράμματα και σε εκπαιδευτικά συνέδρια.

Το Καλλιτεχνικό Εργαστήρι σε όλες του τις δράσεις, χρησιμοποιεί την Τέχνη ως σημαντικό χρηστικό εργαλείο. Παίζει καθοριστικό ρόλο στις εκπαιδευτικές προσεγγίσεις, προσανατολισμένες οποιουδήποτε στοιχείου του περιβάλλοντος μας και ιδιαίτερα του φυσικού, όπως π.χ. η ανακύκλωση και η επαναχρησιμοποίηση (Σκούλλος, 2009). Μπορεί τα σκουπίδια να επιβαρύνουν το περιβάλλον, μπορεί όμως να περισυλλεγούν, να ανακυκλωθούν και να ζήσουν μια δεύτερη ζωή. Το Καλλιτεχνικό Εργαστήρι με την επαναχρησιμοποίηση – ανακύκλωση υλικών συμβάλλει στην προστασία του περιβάλλοντος, στην ευαισθητοποίηση αλλά και την διαμόρφωση ενεργητικών στάσεων μέσω της Τέχνης σχετικά με την ανθρώπινη επέμβαση στο περιβάλλον και την προστασία του. Η δημιουργία περιβαλλοντικών έργων από ανακυκλώσιμα υλικά προωθούν την ανακύκλωση. Η ανακύκλωση δεν έχει να κάνει μόνο με το περιβάλλον, αλλά κυρίως να μας θυμίσει την αξία της δεύτερης ευκαιρίας. Είναι αναγκαία η υιοθέτηση μια νέας, εντελώς διαφορετικής αντίληψης και αντιμετώπισης των περιβαλλοντικών προβλημάτων. Η αλλαγή συμπεριφοράς απέναντι στη διαχείριση των υλικών μετά την χρησιμοποίησή τους, θα οδηγήσει και στη διαμόρφωση μια νέας μορφής «οικολογικής συνειδητοποίησης». Στις περισσότερες περιπτώσεις τα υλικά αυτά γίνονται σκουπίδια και απορρίπτονται. Μπορούν όμως να αξιοποιηθούν εκ νέου, και να αποτελέσουν πρώτη ύλη για τη δημιουργία χρηστικών αντικειμένων. Τα ανακυκλώσιμα υλικά μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως μέσα καλλιτεχνικής έκφρασης για την δημιουργία έργων τέχνης. Με αυτό τον τρόπο, μέσω της βιωματικής μάθησης είναι δυνατή η καλλιέργεια «οικολογικού ήθους» εκ μέρους των πολιτών. Η ευαισθητοποίηση για την καταστροφή του περιβάλλοντος δεν είναι κάτι καινούργιο στον εικαστικό χώρο.

Η προσέγγιση ευαισθητοποίησης γίνεται από το Καλλιτεχνικό Εργαστήρι με την κατασκευή έργων όχι «ποιότητας του μουσείου» που θα εκτιμηθούν ως Τέχνη αλλά έργα που θα ευαισθητοποιήσουν περιβαλλοντικά όσο το δυνατό γίνεται

περισσότερους. Τα έργα θα δημιουργήσουν νέα πρότυπα συμπεριφοράς στα άτομα, στις ομάδες και την κοινωνία στο σύνολό της, τα οποία θα συμβαδίζουν με την ύπαρξη ενός περιβάλλοντος, απόκτηση γνώσεων, αξιών, στάσεων, στην προστασία και την βελτίωση του περιβάλλοντος.

12. Συμπεράσματα

Με το Καλλιτεχνικό Εργαστήρι προάγεται η οικολογική τέχνη δημιουργώντας πρακτικές που προσπαθούν να «ανακατασκευάσουν» βιώσιμους τρόπους ζωής παρά να «αποδομήσουν» τις τρέχουσες κοινωνικές δομές(Gablík,1991).

Η ανακατασκευαστική μορφή της Οικολογικής Τέχνης υποδηλώνει επίσης ότι αυτές οι πρακτικές γενικά στοχεύουν στο να είναι μεταμορφωτικές και όχι αντιπροσωπευτικές (Agaeen,2009).

Αυτή η μορφή Τέχνης (Trash Art) αναφέρεται σε καλλιτεχνικές πράξεις που δεσμεύονται από ηθικές υποχρεώσεις ως προς τον άνθρωπο και το περιβάλλον (Gablík,1991). Βασική αρχή της επίσης είναι ότι το κατεστραμμένο περιβάλλον μπορεί να ανακτηθεί και να αποκατασταθεί. Ακόμα, είναι απαραίτητη η ενημέρωση του κοινού για τις οικολογικές διεργασίες και τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι καλλιτέχνες σε ό,τι αφορά το περιβάλλον και τέλος πρέπει να δημιουργηθούν νέες σχέσεις με το περιβάλλον που θα παρέχουν συνύπαρξη με το άτομο και τη βιωσιμότητα (Eco Art Network, 2011).

Η «Τέχνη trash-ειδών» συμβάλλει στην δημιουργία ασφαλών οικοσυστημάτων και σχετίζεται άμεσα με την κοινωνικοοικολογική πρακτική δεδομένης της παγκόσμιας κρίσης της μη βιώσιμης ανάπτυξης (Weintraub, 2012).

Οι Belfiore και Bennett (2006) έχουν τονίσει την μακροχρόνια συμβολή της Τέχνης στην ενημέρωση και στην γνώση για διάφορα ζητήματα και όπως αναφέρει ο Curtis et.al (2012) η Τέχνη συμβάλει επίσης στην υιοθέτηση φιλοπεριβαλλοντικής συμπεριφοράς μέσω επιστημονικών και περιβαλλοντικών πληροφοριών.

Συνεπώς, η χρήση των Τεχνών πρόκειται για έναν αποτελεσματικό μέσο κινητοποίησης της κοινωνίας για την αντιμετώπιση περιβαλλοντικών ζητημάτων

παρόλο το μικρό ποσοστό επιστημόνων που συνδυάζουν την Τέχνη με την επιστήμη (Curtis et.al,2012).

Πολλοί οικολόγοι και περιβαλλοντολόγοι δουλεύουν για την επίλυση προβλημάτων όπως η απώλεια βιοποικιλότητας και η κλιματική αλλαγή προκαλώντας τους κακή ψυχολογική διάθεση. Για τον λόγο αυτό, η χρήση των Τεχνών όπως παρουσιάστηκαν από επιστήμονες σε συνέδριο της Οικολογικής Εταιρείας της Αυστραλίας, φάνηκε ιδιαίτερο εργαλείο στην συναισθηματική προσέγγιση του περιβάλλοντος. Οι Τέχνες έχουν σκοπό στην αναζωογόνηση των ατόμων και στην ευημερία (Curtis et.al,2012).

Συμπερασματικά, η εκπαίδευση για την αειφόρο ανάπτυξη ωφελείται όσο καλύτερα μπορεί από τη σύνδεση της με την Τέχνη σε πολλαπλά επίπεδα. Η Τέχνη και τα έργα Τέχνης μπορούν να προσφέρουν εναλλακτικά σύμβολα status και επιτυχίας τα οποία έχουμε ανάγκη για αλλαγή του καταναλωτικού προτύπου ζωής (Σκούλλος, 2007).

13. Βιβλιογραφία

- Adcock, L. & Ballantyne, R. (2007). Drama as a tool in interpretation: practitioner perceptions of its strengths and limitations. *Australian Journal of Environmental Education* 23: 31–44.
- Andrews M., (2006). *Land, Art: A Cultural Ecology Handbook*. London
- Alexander, V. D. (2003). *Sociology of the arts: exploring fine and popular forms*. Blackwell Publishing, Malden, Massachusetts, USA.
- Araeen Rasheed., (2009). “Ecoaesthetics: A Manifesto for the Twenty-First Century”, *Third Text: Critical perspectives on contemporary art & culture*, 23 (5), pp. 679-684.
- Baker J, Thornes JE. (2006). Solar tracks over Monet’s Houses of Parliament. *Proc. R. Soc. A* 462:3775–88
- Beckman R. (April 12, 2008). *Throwaway art: don't trash it*. Washington Post, 4.
- Belfiore, E., and O. Bennett. (2006). *Rethinking the social impact of the arts: a critical-historical review*. Centre of Cultural Policy, University of Warwick, Coventry, UK.

- Branagan, M., (2003a). The art of nonviolent activism. *Social Alternatives* 22(3):50-55.
- Bower, S., (2010). “Environmental Art.” A Working Guide to the Landscape of Arts for Change. *Animating Democracy: A Program of Americans for the Arts*. December. Accessed May 21, 2015 <http://animatingdemocracy.org/resource/environmental-art>
- Bower, Sam. “A Working Guide to the Landscape of Arts for Change.” *Animating Democracy. Americansforthe Arts.* (2011), <http://animatingdemocracy.org/sites/default/files/SBower\%20Trend\%20Paper.pdf>. Accessed 27 Dec. 2018.
- Buckland D. (2006). *Burning Ice: Art and Climate Change*. Exhib. Cat., London: Cape Farewell project.
- Buzzell, L., and Chalquist, C. (2009). *Ecotherapy: Healing with Nature in Mind*. SanFrancisco, CA: SierraClubBooks.
- Carleton, T. A. (2017). Crop-damaging temperatures increase suicide rates in India. *Proceedings of the NationalAcademy of Sciences*, 114(33), 8746-8751.
- Cembalest R., (1991). *The ecological art explosion*. *ART news* 90 (6), 96–105.
- Chapman, L. (1993). Διδακτική της τέχνης. Προσεγγίσεις στην καλλιτεχνική αγωγή (Α. Λαπούρτας, Γ. Χαραλαμπίδης, Ε. Κυπραίου, & Α. Βαρδάλου, Μτφρ.). Αθήνα: Νεφέλη.
- Collins, T. (2004). *Lyrical expression, critical engagement, transformative action: an introduction to art and the environment*. Retrieved 29 November 2004, from <http://www.communityarts.net/readingroom/archive/intro-env.php>
- Corrigan, P. (1997). *The Sociology of Consumption*. London: SagePublications.
- Curtis, D.J. (2011a). Using the arts to raise awareness, and communicate environmental information in the extension context. *Journal of Agricultural Education and Extension* 17(2): 181–194
- Curtis, D.J. (2011b). Towards a culture of landcare: the arts in community capacity building for natural resources management. *Journal of EnvironmentalAssessment Policy and Management* 13(4): 673-696.

- Curtis, D.J. & L. Aguilar (Eds.) (2013). *Linking Art and the Environment: Proceedings of the First EcoArts Australis Conference*, 12-13 May 2013, Wollongong, NSW. Wollongong: EcoArts Australis Inc.
- Curtis D.J., Reid N., Ballard G., (2012). Communicating Ecology Through Art: What Scientists Think, *Ecology and Society* 17(2): 3, Doi: 10.5751/ES-04670-170203
- Gablik, S., (1991). *The Reenchantment of Art*, London: Thames and Hudson.
- Grant P. (2001) Wild art at the world's end. *Art link* 21, 14–16.
- Eco Art Network , (2011). www.ecoartnetwork.org
- Farthing St., (2011) *Istoria Art ei de la picture rupestă la arta urbană*. Editura Rao, București.
- Fien, J. (2003). *Learning to Care: Education and Compassion*. Griffith University EcoCentre. Retrieved 5 December 2006, from, <http://www.gu.edu.au/ins/collections/proflects/fien03.pdf>
- Foran, B., M. Lenzen & C. Dey (2005). *Balancing Act: A Triple Bottom Line Analysis of the Australian Economy, Volumes 1–4*. Canberra: CSIRO, University of Sydney.
- Goldsworthy, A. (1996). *Wood*. London: Viking.
- Hamblyn R. (2001). *The Invention of Clouds*. London: Picador
- Inwood, H., (2003). *Creating a map for eco-art education*, *Green teacher*, 72, 15-18.
- Jankovic V. (2000). *Reading the Skies—A Cultural History of English Weather 1650–1820*. Manchester: Manchester Univ. Press.
- Jackson, T., (2005). *Motivating sustainable consumption: a review of evidence on consumer behaviour and behavioural change*. University of Surrey, Guildford, UK.
- Kagan, S. & V. Kirchberg (Eds.) (2008). *Sustainability: a New Frontier for the Arts and Cultures*. Waldkirchen: Verlag fur Akademische Schriften.
- Kastner J. and Wallis B. (eds) (2001). *Land and Environmental Art*. Phaidon Press, London.
- Kollmus, A. & J. Agyeman (2002). Mind the gap: why do people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behaviour? *Environmental Education Research* 8(3): 239–260.

- Kunz S, Stuckelberger J, Wismer B. (2005). *Wolkenbilder: Die Erfindung des Himmels*. Munich: Hirmer Verlag.
- Κυριακώδη, Δ. & Τζιμογιάννης, Α. (2015). Οι εκπαιδευτικές καινοτομίες στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση: Μελέτη των βραβευμένων έργων της δράσης “Θεσμός Αριστείας και Ανάδειξη Καλών Πρακτικών”. *Θέματα Επιστημών και Τεχνολογίας στην Εκπαίδευση*, 8(3), 123-151.
- Krug, D., (2003a). *Art and Ecology*. [www. Getty.edu/artsednet/resources/Ecology](http://wwwGetty.edu/artsednet/resources/Ecology).
- Lamb HH. (1967). Britain’s changing climate. *Geogr. J.* 133:445–66
- Lawrence, R. L. (2008). Powerful feelings: Exploring the affective domain of informal and arts-based learning. *New Directions for Adult and Continuing Education*, 120, 65-77.
- Lister, R. (2003). What is environmental art? *Co-gen online magazine*. Retrieved from <http://ecologicalart.org/cogmag20what.html>.
- MacNaughton, G., Hughes, P. & Smith, K. (2008). *Young Children As Active Citizens*. Cambridge:Cambridge Scholars Publishing.
- Matilsky B. C., (1992). *Fragile Ecologies: Contemporary Artists’ Interpretations and Solutions*. Rizzoli, New York.
- Miles-Novelo, A., & Anderson, C. A. (2019). Climate change and psychology: Effects of rapid global warming on violence and aggression. *CurrentClimateChange Reports*, 5(1), 36-46.
- Miller, K. E., & Rasmussen, A. (2017). The mental health of civilians displaced by armed conflict: an ecological model of refugee distress. *Epidemiology and psychiatricsciences*, 26(2), 129- 138.
- Mills, D. & P. Brown (2004). *Art and Wellbeing*. Strawberry Hills, NSW: Australia Council for the Arts.
- Mindlis, I., & Boffetta, P. (2017). Mood disorders in first- and second-generation immigrants: Systematic review and meta-analysis. *British Journal of Psychiatry*, 210, 182-189.
- Morris E, Gage J, Lyles A, Suggett M, Thornes JE, Wilcox T. (2000). *Constable’s Clouds*, Edinburgh: Exhib. Cat. Natl. Gallery Scotl. p. 176.
- Nadkarni, N. (2008). *Between Earth and Sky: Our Intimate Connections With Trees*. University of CaliforniaPress, Berkeley.

- Neuberger H. (1970). Climate in art. *Weather* 25:46–56
- Obradovich, N., Migliorini, R., Paulus, M. P., & Rahwan, I. (2018). Empirical evidence of mental health risks posed by climate change. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 115(43), 10953-10958.
- Ozsoy, S., (2012). Investigating Elementary School Students' Perceptions about Environment through Their Drawings. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 12(2), 1132–1139.
- Παπαδοπούλου, Θ. Μ (2004). Παίζοντας με την τέχνη: Το πρόγραμμα της Έλλης Τρίμη για παιδιά προσχολικής και σχολικής ηλικίας. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Παπαπροκοπίου, Ν. (χ.χ.). Ενεργητική ακρόαση και διαθεματικότητα στην προσχολική εκπαίδευση <http://www.omep.gr/texts/Yliko/papaprokoriou.pdf>.
- Pollak, M. & M. MacNabb (2000). *Hearts and Minds: Creative Australians and the Environment*. Alexandra, NSW: Hale and Iremonger.
- Sanders, P., (1992). *Eco-art: Strength in diversity*, *Art journal*, 51(2), 77-81.
- Σκαναβή-Τσαμπούκου Κ.,(2004). *Περιβάλλον και Επικοινωνία, Δικαίωμα στην επιλογή*, εκδ. Καλειδοσκόπιο, Αθήνα.
- Σκούλλος, Μ., (2007). Εξέλιξη και Αρχές της Εκπαίδευσης για την Αειφόρο Ανάπτυξη (ΕΑΑ). Θαλλώ-Περιοδική Έκδοση των Κέντρων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης. Τεύχος 1ο : Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και Αειφορία, Ιούλιος 2007.
- Σκούλλος, Μ., (2009). *Η Τέχνη ως «εργαλείο» στην Εκπαίδευση για το Περιβάλλον και την Αειφόρο Ανάπτυξη*. 1ο Πανελλήνιο Διεπιστημονικό Συνέδριο Τέχνης & Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, 29- 31 Μαΐου 2009, Η Τέχνη ως εργαλείο εκπαίδευσης για το περιβάλλον Παιδαγωγικές/Εκπαιδευτικές προσεγγίσεις για το Δάσος/Δέντρο & την Ανακύκλωση, Αθήνα.
- Souchon, C., Ziaka, G., (1996). Towards a real education for the environment. *Environmental Education for the 21st Century*. Editor and Co-author: Y. Ziaka. Polis International Network in Environmental Education: Syros-Greece, 18-21.
- Σταθοπούλου, Π. & Πολυχρονάτου, Ε., (2009). *Περιβαλλοντική Τέχνη και Περιβαλλοντική Εκπαίδευση Έργα τέχνης και δραστηριότητες με στόχο την ανάπτυξη της οικολογικής συνείδησης των μαθητών*. 1ο Πανελλήνιο Διεπιστημονικό Συνέδριο Τέχνης & Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, 29- 31 Μαΐου

2009, Η Τέχνη ως εργαλείο εκπαίδευσης για το περιβάλλον Παιδαγωγικές/Εκπαιδευτικές προσεγγίσεις για το Δάσος/Δέντρο & την Ανακύκλωση, Αθήνα. <https://oikosymmaxia.blogspot.com/2021/04/trash-art.html>

- Stemp R. (2002). *Painting the Weather*. London: BBC Adult Learn.
- Stephens GL. (2003). The useful pursuit of shadows. *Am. Sci.* 91:442–49
- Stefanescu, M. & Stefanescu, M., (2014). *Land Art – The harmony between art, nature and landscape*.
- Swimme, B., and Berry, T. (1994). *The Universe Story: From the Primordial Flaring Forth to the Ecozoic Era – A Celebration of the Unfolding of the Cosmos*. SanFrancisco, CA: Harper.
- Tapsell, S.M. and Tunstall, S.M. (2008) “I wish I’d never heard of Banbury”: the relationship between ‘place’ and the health impacts of flooding’. *Health &Place* 14 (2), 133-154.
- Thornes JE, McGregor GR. (2003) Cultural climatology. In *Contemporary Meanings in Physical Geography*, ed. S Trudgill, A Roy, pp. 73–197. London: Springer
- Thornes JE, Metherill G. (2003). Monet’s London series and the cultural climate of London at the turn of the twentieth century. In *Weather Climate and Culture*, ed. S Strauss, B Orlove, pp. 141–60. Oxford: Berg.
- Thornes JE. (1999). *John Constable’s Skies*. Birmingham: Univ. BirminghamPress
- Thornes JE. (2008). Cultural climatology and the representation of sky, atmosphere, weather and climate in selected works of Constable, Monet and Eliasson. *Geoforum* 39:570–80
- Τσεβρένη, Ι. & Γεροντέλη, Α., (2010). Σχέδιο συμμετοχής των παιδιών στις πρωτοβουλίες Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης των ορεινών περιοχών. Η περίπτωση του Μετσόβου, 6ο Διεπιστημονικό Διαπανεπιστημιακό Συνέδριο 352 του Ε.Μ.Π. και του ΜΕ.Κ.Δ.Ε. του Ε.Μ.Π. Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη των Ορεινών Περιοχών. Μέτσοβο: 16-19 Σεπτεμβρίου.
- Ungar, S. (1998). Recycling and the dampening of concern: comparing the roles of large and small actors in shaping the environmental discourse. *The Canadian Review of Sociology and Anthropology* 35(2): 253-276.

- Van Boeckel, J., (2013). At the Heart of Art and Earth: An Exploration of Practices in Arts-Based Environmental Education. Dissertation. Aalto University, Finland.
- Watts, N., Amann, M., Arnell, N., Ayeb-Karlsson, S., Belesova, K., Boykoff, M., & Chambers, J. (2019). The 2019 report of The Lancet Countdown on health and climate change: ensuring that the health of a child born today is not defined by a changing climate. *The Lancet*, 394(10211), 1836-1878.
- Weintraub, L., (2012). To Life! Eco Art in Pursuit of a Sustainable Planet, *University of California Press*.
- Wenger, E. (1998). *Communities of practice: Learning, meaning and identity*. Cambridge University Press.
- Worldwatch Institute (2012). *Vital Signs 2012*. Washington: Worldwatch Institute.
- Zerefos CS, Gerogiannis VT, Balis D, Zerefos SC, Kazantzidis A. (2007). Atmospheric effects of volcanic eruptions as seen by famous artists and depicted in their paintings. *Atmos. Chem. Phys.* 7:5145–72.

14. Παράρτημα

- <https://stentoras.gr/ekpaideush/ekpaidefsh-programmata/2861-stentoras-oikotherapeia-me-syntagh-panepisthmiou-dytikhs-attikis>
- <https://www.tanea.gr/2021/08/10/greece/gia-oikotherapeia-sti-skyro-me-syntagi-panepistimiou/>
- <https://dialogoi.uniwa.gr/university/skyros-project-kai-therini-akadimia-perivallontikon-ekpaideyton/>
- <https://www.athenscollege.edu.gr/news/details/2021/11/19/%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%B1%CF%83%CE%BA%CE%B5%CF%85%CE%AE-%CF%88%CE%B7%CF%86%CE%B9%CE%B4%CF%89%CF%84%CE%BF%CF%8D-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CE%BA%CE%BF%CE%BB%CE%BB%CE%B5%CE%B3%CE%AF%CE%BF%CF%85-%CF%88%CF%85%CF%87%CE>

[%B9%CE%BA%CE%BF%CF%8D-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CF%80%CE%BB%CE%B1%CE%AF%CF%83%CE%B9%CE%BF-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%80%CF%81%CE%BF%CE%B3%CF%81%CE%AC%CE%BC%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%82-skyros-project](#)

- <https://www.facebook.com/SkyrosProject/community/>
- <https://www.evoikostipos.gr/index.php/environment/7460-%CF%84%CE%BF-skyrosproject-%CE%B2%CF%81%CE%B1%CE%B2%CE%B5%CF%85%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%B9-%CF%83%CF%85%CE%BD%CE%B5%CF%87%CF%89%CF%83>
- <https://www.eco-fest.org/ecofest-2021/%CE%B4%CF%81%CE%AC%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82/eco-living/>
- <https://inactionforabetterworld.com/2021/09/24/%CE%BA%CE%B1%CE%BB%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B5%CF%87%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%BF-%CE%B5%CF%81%CE%B3%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%B7%CF%81%CE%B9-%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%B5%CF%80%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BC%CE%B9%CE%BF/>
- Αποτελέσματα 8ου Διεθνούς Μαθητικού Διαγωνισμού "Κύπρος, Ελλάδα, Ομογένεια: εκπαιδευτικές γέφυρες" - ΛΙΣΤΑ ΒΡΑΒΕΙΑ
2021_22_ΚΥΠΡΟΣ_ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ (1° βραβείο στην κατηγορία Project) [Κύπρος, Ελλάδα, Ομογένεια: Εκπαιδευτικές Γέφυρες... | Facebook](#)

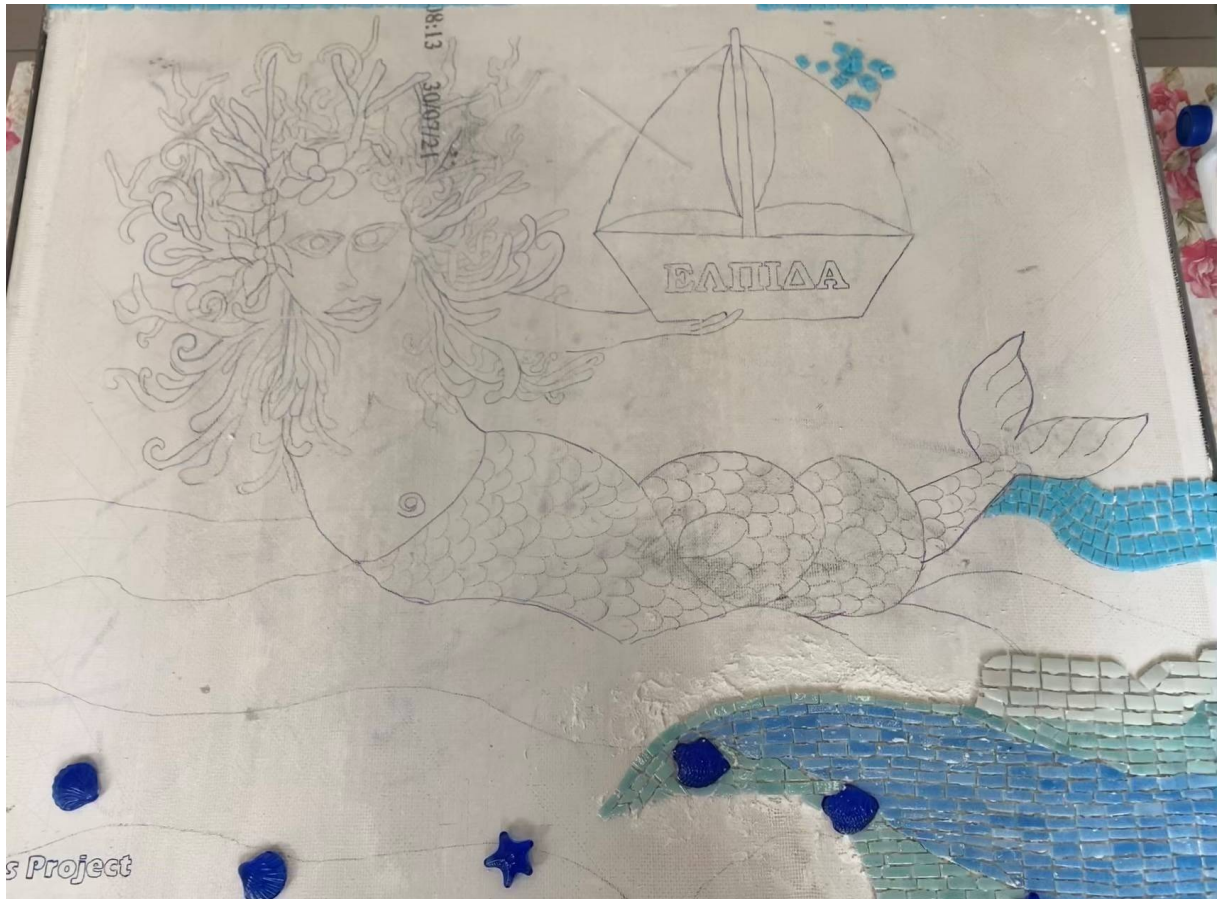

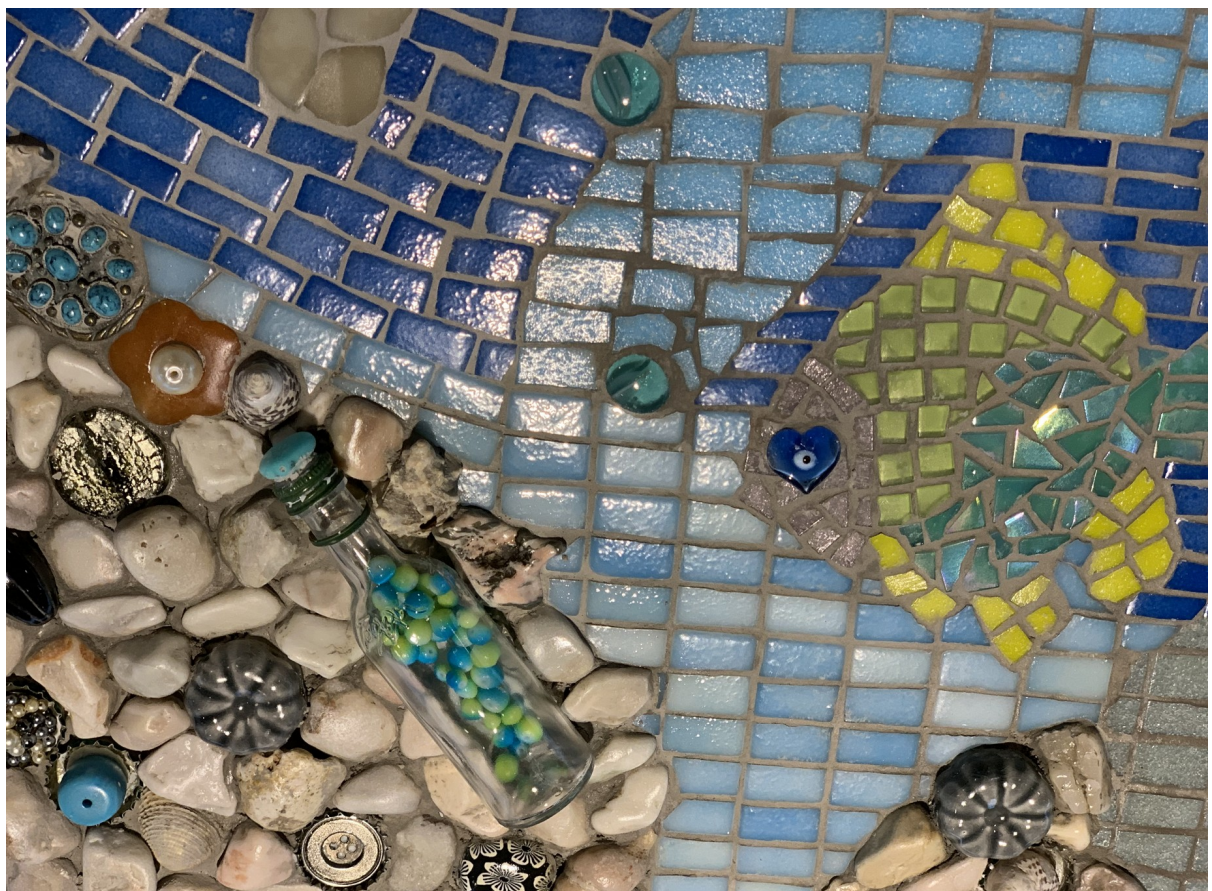

ΕΙΔΙΚΗ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΗ ΜΟΝΑΔΑ
ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

SkyrosProject

ΚΟΛΛΕΓΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
Εθνικό Αρχειολογικό Μουσείο Παρθενώνα
Παλαιό Σχολείο - Αθήνα - Τηλέφωνο: 210 320 1200
www.collegeofathens.org

TRASH ART

ΚΑΛΙΤΕΧΝΙΚΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙ

ΕΧΘΡΗ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΥΓΕΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΤΙΚΗΣ ΥΓΕΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΥΓΙΕΙΝΗΣ & ΕΠΙΔΗΜΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΙΔΙΚΗ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΗ ΜΟΝΑΔΑ
ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

TRASH ART

ΚΑΛΙΤΕΧΝΙΚΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙ

SkyrosProject